

I. De registratie van persoonlijke vermogens in Nederland (1893-1974)

1. Definiëring en vaststelling van persoonlijke vermogens

Sinds de invoering van de vermogensbelasting in Nederland in 1893 zijn voor de meeste jaren vermogensstatistieken op basis van deze belasting gepubliceerd. Drie fasen in de totstandkoming van deze statistieken kunnen we onderscheiden: 1. de wettelijke definiëring van belastbaar vermogen; 2. de vaststelling van de belastbare vermogens; en 3. de verwerking van de vastgestelde vermogens in statistieken. De eerste twee fasen zijn overigens niet scherp van elkaar te onderscheiden, en activiteiten in de tweede fase werken terug op die in de eerste.

1.1 Wettelijke definiëring van belastbaar vermogen

De Wet op de vermogensbelasting heeft sinds de invoering ervan verschillende wijzigingen ondergaan. In 1964 (*Staatsblad* no. 313) werd een nieuwe wet aangenomen, die overigens grotendeels neerkwam op een herformulering van de oude. De meest ingrijpende wijzigingen, die de inmiddels toch al verminderde betekenis van de vermogensbelasting nog verder reduceerden, werden ingevoerd in 1975 (gedeeltelijke ondernemingsvrijstelling) en 1981 (uitbreiding en verhoging van diverse vrijstellingen).[1] De waarde van de vermogensstatistieken is sindsdien daardoor geringer geworden, reden om de aandacht hier te beperken tot de jaren vóór 1975.

De wet van 1964 definieert ‘vermogen’ als ‘de waarde van de bezittingen, verminderd met de waarde van de schulden’, en ‘bezittingen’ als ‘zaken waaraan in het economisch verkeer waarde kan worden toegekend’. Deze omschrijvingen geven nog nauwelijks aan wat onder het fiscale vermogen wordt verstaan. Andere wetsartikelen, administratieve regels en jurisprudentie definiëren dit vermogen nader. Tezamen geven ze meer of minder duidelijke antwoorden op de drie kernvragen die in hoofdstuk II, paragraaf 8 aan de orde zijn gesteld:

- welke *eenheden* worden als ‘vermogensbezitter’ aangemerkt?
- welke *goederen* worden tot het vermogen gerekend?
- hoe wordt de *waarde* van bezittingen bepaald?

ad a. *Eenheden*. Onder de vermogensbelasting vallen in Nederland wonende natuurlijke personen, waarbij echtparen (‘tenzij de echtgenoten duurzaam gescheiden leven’) als eenheid worden genomen. Minderjarige kinderen worden wel als afzonderlijke vermogensbezitters beschouwd. Van de meeste volwassenen en bijna alle minderjarigen is het belastbare vermogen overigens te laag (of wordt het als te laag beschouwd) om voor een aanslag in de vermogensbelasting in aanmerking te komen en bijgevolg in de statistieken te worden verwerkt.

ad b. *Goederen*. De volgende opsomming[2] geeft een overzicht van de goederen die wel (+), niet (-) of gedeeltelijk (±) onder de vermogensbelasting vallen en van enkele van de voornaamste wijzigingen die op dit punt in de loop van de tijd tot stand zijn gebracht (Tabel 1):

Type goederen	1893-1918	1918-1928	1928-1974
Vermogen in eigen bedrijf/beroep	+	+	+
<i>Overig vermogen:</i>			
Onroerend goed, incl. eigen woning	+	+	+
Effecten	+	+	+

Vorderingen, bank- en spaarrekeningen, kasgeld	+	+	+
Aandelen in onverdeelde boedels	+	+	+
Vaar- en voertuigen (incl. auto's, rijpaarden)	+	+	+
Huisraad, kleding	-	-	-
Goud, zilver, paarden, edelgesteenten	-	+	±
Voorwerpen van kunst en wetenschap	-	-	-
Rechten op lijfrente, polissen van levensverzekeringen	-	±	±
Rechten op pensioenen en andere uitkeringen	-	-	-
Andere goederen (o.a. verzamelingen, opties, patenten, auteursrechten)	+	+	+

Zoals uit deze opsomming blijkt, worden consumptiegoederen (zoals meubilair, schilderijen, boeken, kleren) bij de vaststelling van het belastbaar vermogen grotendeels buiten beschouwing gelaten. Kostbaarheden in de vorm van goud, zilver, paarden en edelgesteenten zijn sinds 1928 tot een bepaald, vrij laag bedrag vrijgesteld (voor zover ze echter tot 'huisraad' behoren, zijn ze helemaal vrijgesteld).[3]

Tot 1918 werden lijfrentes en daarmee vergelijkbare periodieke uitkeringen in het geheel niet tot het belastbare vermogen gerekend, sindsdien worden ingegane lijfrentes belast boven een bedrag dat als een noodzakelijke of niet-meer-dan-redelijke materiële ondersteuning wordt beschouwd (in 1964 is dit bedrag drastisch opgetrokken). Levensverzekeringsspolissen worden, sinds 1928, belast voor zover ze geacht worden voor beleggingsdoeleinden te zijn verworven, dat wil zeggen door een koopsom ineens of iets wat daarop lijkt. Pensioenen (evenals sociale uitkeringen) vallen geheel buiten de vermogensbelasting; met ingang van 1973 is de wettelijke definitie van dit onbelaste 'pensioen' uitgebreid van regelingen voor uitsluitend werknemers naar regelingen die ook voor zelfstandigen kunnen gelden (in de belastingpraktijk was dit al eerder gebeurd), waarmee de mogelijkheden van besparingen buiten het fiscale privévermogen aanzienlijk zijn verruimd.

De vermogensbezitter heeft de goederen die aan hem worden toegerekend bijna altijd formeel in eigendom (voor zover het althans stoffelijke zaken betreft). Belangrijkste uitzondering hierop is de regeling ten aanzien van vruchtgebruik, die in de loop van de tijd een aantal malen gewijzigd is; volgens de wet van 1964 wordt van vermogen in vruchtgebruik 80% aan de gebruiker toegeschreven en niets aan de 'blote eigenaar'.

Wat als aftrekbare 'schulden' mag worden opgevoerd, is eveneens een vraag die niet in alle gevallen eenvoudig is te beantwoorden. De wet sluit in elk geval verplichtingen 'rechtstreeks uit het familierecht voortvloeiende' hiervan uit.

ad c. *Waarde*. Voornaamste richtsnoer voor de bepaling van de waarde van goederen is de verkoopwaarde: de prijs die ervoor op de markt kan worden bedongen. Dit uitgangspunt levert een andere en vaak lagere waardering op dan volgens andere waardedefinities, zoals de vervangingswaarde, het geval zou zijn geweest. De wet van 1964 spreekt van de waarde welke 'in het economisch verkeer kan worden toegekend', een formulering die 'verkoopwaarde' insluit, maar die met opzet vaag is gehouden om ook aan de in praktijk onverkoopbare goederen waarde te kunnen toekennen.

De verkoopwaarde is in de loop van de tijd een belangrijker maatstaf geworden. De wet van 1892 sprak zowel van 'geldswaarde' als van 'verkoopwaarde' als ook van 'bestemmingswaarde', een inconsistentie die tot allerlei juridische complicaties aanleiding gaf (Van Soest 1935, pp. 150-162). Tot 1918 werd de waarde van onroerend goed bepaald naar hetzij de verkoopwaarde, hetzij een (doorgaans lager) veelvoud van de belastbare opbrengst: oorspronkelijk twintig maal deze opbrengst, in 1907 voor gebouwde eigendommen verlaagd tot vijftien maal de opbrengst; na 1918

werd de verkoopwaarde de enige maatstaf met betrekking tot onroerend goed (*Staatsblad* 1907, no. 203; 1918, no. 504).

Voor sommige goederen, zoals spaartegoeden, obligaties en op de beurs verhandelde aandelen, geeft het uitgangspunt van de verkoopwaarde weinig problemen.[4] Van andere goederen kan de verkoopwaarde echter moeilijk worden vastgesteld; de voor de vermogensbelasting bepaalde waarde kan dan aanzienlijk afwijken van – wat meestal betekent: lager uitvallen dan – de prijs die bij verkoop zou zijn verkregen. Dit temeer, omdat specifieke wetsartikelen en wetsinterpretaties onderwaardering (afgemeten aan het uitgangspunt van de verkoopwaarde) in de hand werken. Zo moet volgens de wet van 1964 bij de waardering van ondernemingskapitaal de ‘goodwill’ buiten beschouwing blijven.[5] De waarde van door eigenaren zelf bewoonde woningen is volgens rechtspraak en administratieve beslissingen de waarde in bewoonde staat, die in de praktijk op ongeveer 60% van de waarde in lege staat wordt gesteld.[6]

Van landgoederen die onder de Natuurschoonwet van 1928 vallen is de belaste waarde sinds dat jaar bepaald op 35% tot 80% van de verkoopwaarde (vooral afhankelijk van het al dan niet openstellen van het landgoed voor publiek), sinds 1964 zelfs op 10% tot 60% (Geppaart 1972, pp. 125-126).

Onduidelijk en problematisch is de waardering van incurante aandelen. De wet zelf bevat hierover geen aanwijzingen, zodat – mede door de ‘open’ opstelling van de Hoge Raad in deze – afzonderlijke rechters een grote vrijheid hebben om in geval van conflict naar eigen inzicht te beslissen. Ook de praktijk van de belastingdienst is op dit punt onduidelijk. Als uitgangspunt geldt de ‘intrinsieke waarde’ van het bedrijf (waaronder in principe ook begrepen de niet op de balans vermelde ‘stille reserves’), maar daarnaast wordt vaak, in wisselende mate, rekening gehouden met de rentabiliteitswaarde (naar de winstgevendheid van het bedrijf), de rendementswaarde (naar de opbrengsten voor afzonderlijke aandeelhouders) en/of de liquidatiewaarde (wanneer faillissement dreigt). De weging van elk van deze- elk voor zich moeilijk te schatten - waarden wordt van variërende omstandigheden afhankelijk gesteld (Geppaart 1972, pp. 183-200).

Nauwkeurig en duidelijk zijn daarentegen de voorschriften voor de berekening van de vermogenswaarde van ingegane lijfrenten, voorzover vallend onder de vermogensbelasting. De regels die, tenslotte, gelden voor de bepaling van de waarde van schulden zijn vergelijkbaar met die voor de waardering van vorderingen.[7]

Uit dit summier overzicht blijkt al wel, dat de formele regels voor de vaststelling van belastbare privé-vermogens elementen van willekeur in zich hebben en in veel gevallen te vaag zijn om precies te kunnen aangeven hoe de vermogensomvang moet worden bepaald. De wet wordt gekenmerkt door ‘vage normen’, ‘waaraan door rechters en uitvoerende macht inhoud moet worden gegeven’ (Geppaart 1972, p. 215). Maar ook de specificatie van het recht in jurisprudentie en administratieve regels laat telkens weer ruimte voor uiteenlopende en botsende interpretaties.

1.2 Vaststelling van belastbare vermogens

De oplegging en inning van de vermogensbelasting – en van andere belastingen – is in handen gelegd van gesalarieerde ambtenaren, opgenomen in een centraal georganiseerde, hiërarchisch gelede bureaucratie.

Binnen het kader van deze gecentraliseerde bureaucratie hebben de belastinginspecteurs een relatief grote zelfstandigheid: zij hebben de bevoegdheid en verantwoordelijkheid om, met inachtneming van de wet en de ministeriële richtlijnen, naar eigen inzicht belastingaanslagen op te leggen aan de bewoners van het onder hen ressorterende gebied.[8] Het is vooral in de interactie tussen deze inspecteurs en belastingplichtigen dat de vermogens van de laatsten worden vastgesteld.

De eerste stap in deze jaarlijks terugkerende interactieronde bestaat in het toezenden van belastingformulieren aan hen die voor de vermogensbelasting in aanmerking komen. Hierbij maakt de belastingdienst een selectie op basis van diverse aanwijzingen, zoals eerdere opgaven voor de vermogensbelasting, vermogensinkomsten (volgens de inkomstenbelasting), hoog inkomen (idem), transacties in onroerend goed, de bedrijfsbalans (bij zelfstandige ondernemers), verkregen

erfenissen. Deze aanwijzingen geven de belastingfunctionarissen tevens de mogelijkheid van een zekere controle op de juistheid van de opgegeven vermogens, nadat de formulieren zijn ingevuld en teruggezonden. Daarnaast kunnen belastingfunctionarissen inzage verlangen in de 'boeken en bescheiden' van de belastingplichtige burgers, in het bijzonder de boekhouding van ondernemers.

Worden op deze wijze gegevens gevonden die in strijd zijn met de opgave van de belastingplichtige, dan kan de belastinginspectie een daarvan afwijkende aanslag opleggen. Soms gaat daar een onderhandelingsronde^[9] aan vooraf: de inspecteur tekent bezwaren aan tegen onderdelen van de opgave, de belastingplichtige voert argumenten aan om zijn opgave te verdedigen, enzovoort. Is de belastingplichtige het met de aanslag uiteindelijk toch niet eens, dan kan hij een gerechtelijke procedure aanspannen. Van zijn kant kan de inspecteur, indien hij meent dat van opzettelijke 'fraude' sprake is, bij navordering een geldboete opleggen; deze boete is de voornaamste negatieve sanctie die de belastingbetaler te duchten heeft, hoewel in principe ook gevangenisstraf door middel van een gerechtelijk vonnis kan worden opgelegd (Hofstra 1977, pp. 309 e.v.; Erasmus 1978, pp. 240 e.v.).

In de door onzekerheden en antagonistische motieven beheerste relatie tussen belastingfunctionarissen en belastingplichtigen krijgen de laatsten herhaaldelijk het voordeel van de twijfel: de belastingdienst accepteert het opgegeven vermogen als er geen directe aanwijzingen zijn dat dit afwijkt van het werkelijke fiscale vermogen. Voor de vermogensbelasting geldt dit des te meer omdat deze belasting relatief weinig oplevert; de overheid heeft daarom niet veel te winnen bij intensieve controle. Bovendien werken waarderingsproblemen in de hand dat het onderscheid tussen lage maar acceptabele waardering en te lage waardering niet altijd duidelijk is. Vooral in tijden van snelle prijsstijging is de marktwaarde van veel goederen niet eenvoudig te bepalen en is de kans groot dat deze veel hoger ligt dan de vastgestelde waarde.

Meningsverschillen tussen belastinginspecteur en belastingplichtige worden meestal niet tot het bittere einde – een rechtszaak – uitgevochten, maar resulteren vaak in een 'fiscaal compromis': een erkende procedure die inhoudt dat in de onderhandeling tussen beide partijen een overeenkomst wordt bereikt over een lagere belastingaanslag – c.q. een lager belastbaar vermogen – dan volgens een strikte interpretatie van de wet mogelijk zou zijn geweest (Klein Wassink 1964).^[10]

Behalve door meer of minder soepele toepassing van rekbare normen worden fiscale vermogens onderschat door doelbewust te lage aangifte van de kant van belastingplichtigen. De mate waarin deze belastingontduiking – na verkeersovertredingen het meest gepleegde soort illegale handelingen in moderne samenlevingen – zich voordoet is van verschillende factoren afhankelijk (vgl. Van Bijsterveld 1980, pp. 36 e.v.): 1. de controlemiddelen van de belastingdienst; 2. de bestraffing van ontdekte fraude; 3. de ontduikingskansen (voorzover niet door factor 1 bepaald), die groter worden bij toenemende mobiliteit van mensen en goederen en het ingewikkelder worden van het handels- en betalingsverkeer; 4. het materiële belang bij ontduiking, zoals bepaald door de belastingdruk; en 5. de 'belastingmoraal', afhankelijk van de mate waarin belastingen als billijk worden ervaren en van de legitimiteit van het politieke regime en het overheidsbeleid in het algemeen.

In de loop van de tijd werden de controlemiddelen van de belastingdienst uitgebreid. Te wijzen valt op de invoering van de mogelijkheid van navordering in 1904 (Adriani & Van Hoorn 1954, p. 306), de oprichting van de Centrale Accountantsdienst in 1916, de overheveling van de vermogensbelasting van de dienst 'registratie en domeinen' naar 'directe belastingen' in 1928 (Van Doorne 1939; De Langen 1939), de formele opheffing van het bankgeheim na 1945, de oprichting van de Fiscale Inlichtingen- en Opsporingsdienst (FIOD) in 1952. Op grond hiervan is het waarschijnlijk dat de ontduiking vooral in de begintijd van de vermogensbelasting (tenminste tot 1904) zeer omvangrijk was en daarna afnam. Deze uitspraak geldt echter niet meer voor de jaren zestig en daarna, gezien met name de onder 3. en 5. genoemde punten. Mobiliteit van mensen en goederen nam in sterke mate toe, institutionele mogelijkheden van ontduiking verruimden zich (speciale bankrekeningen, spaarbrieven, BV's), buitenlands bezit werd belangrijker. En terwijl tot in de jaren zestig onder belastingspecialisten de mening heerste dat het met de belastingmentaliteit

in Nederland – in tegenstelling tot België, Frankrijk, Italië – redelijk en zelfs steeds redelijker gesteld was (Van der Poel 1962; Zegveld 1966), wijzen talloze uitlatingen sindsdien op een drastische ‘verslechtering van de belastingmoraal’ (zie bijvoorbeeld Heertje & Cohen 1980; Van Bijsterveld 1980, p. 270).[11] Behalve met de perceptie van toenemende belastingontduiking (‘iedereen doet het’) houdt dit verband met de verzwaring van de belastingdruk, die het materiële belang bij ontduiking deed toenemen (punt 4).[12] Hoewel de druk van de vermogensbelasting zelf licht bleef, werd het met de toenemende druk van de inkomstenbelasting voordeliger om vermogen te verzwijgen als bron én als bestemming van niet aangegeven inkomen. Daarbij komt, dat zeker voor de vermogensbelasting de beboeting van ontdekte fraude zeer gering bleef (thans maximaal 100% van de oorspronkelijk te weinig betaalde belasting).[13]

Vermogensbelasting wordt niet alleen illegaal ontdoken, maar ook legaal *ontweken*: bezitters verplaatsen delen van hun vermogen zodanig dat deze niet meer onder het belastbaar vermogen vallen, hoewel ze nog wel - geheel of gedeeltelijk – de functies van privévermogen uitoefenen. De grens tussen ‘oneigenlijke’ vermogensverplaatsing, die uitsluitend of voornamelijk betekenis heeft voor de vermogensbelasting en daarmee voor de vermogensregistratie, en ‘reële’ vermogensverplaatsing, die inhoudt dat de oorspronkelijke eigenaar zijn bezitsrechten over het verplaatste vermogen geheel of gedeeltelijk verliest, is daarbij niet scherp te trekken. In samenhang hiermee varieert ook de mate waarin de vermogensverplaatsing door fiscale motieven is ingegeven.

Ontwijking van vermogensbelasting in de ruimste zin kan zeer verschillende handelingen inhouden. De bezitter belegt bijvoorbeeld een groot deel van zijn vermogen in goederen die buiten de vermogensbelasting vallen: kunst, antiek, tafelzilver, bibliofiele uitgaven, enzovoort. Ook kan de bezitter een deel van zijn vermogen aan andere formele eigenaren overdragen zonder de greep erop te verliezen. Bijvoorbeeld: ouders bestemmen een deel van hun vermogen voor hun minderjarige kinderen. Of: familiekapitaal wordt zoveel mogelijk over de individuele leden van de familie gespreid, maar blijft onder centraal beheer. Een derde mogelijkheid is dat bezitters vermogen steken in een organisatie ‘zonder winstoogmerk’, waar zij gezamenlijk het beheer over voeren en profiteren van trekken: een recreatieve vereniging bijvoorbeeld, of een door de belanghebbenden zelf opgericht ondersteuningsfonds, of een liefdadige instelling die onder meer de status en de beïnvloedingsmogelijkheden van de genereuze schenkers dient. (Kapitaal van bijvoorbeeld een familiestichting die duidelijk gericht is op de materiële belangen van bepaalde personen wordt echter als belastbaar vermogen aangemerkt.) Ten vierde kunnen bezitters pensioenvermogen opbouwen waar zij zelf enige zeggenschap over behouden (vgl. hoofdstuk IV, par. 5.2). In dergelijke gevallen is er overigens een vloeiende overgang naar ‘echte’ semi-privévermogens en collectieve vermogens.

De neiging om vermogensbelasting op deze manieren te ontwijken wordt bevorderd door de mogelijkheid persoonlijke financiële *schulden* aan te gaan die wél volledig voor de vermogensbelasting meetellen, dus van het belastbare vermogen kunnen worden afgetrokken. Het aangaan van schuld wordt aantrekkelijker gemaakt door de aftrekbaarheid voor de inkomstenbelasting van over de schuld te betalen rente. In diverse ‘constructies’ ter vermindering van inkomstenbelasting is deze aftrekbaarheid, en daarmee vermogensschuld, ingebouwd (voorbeelden bij De Kam 1977, 1978).

Verplaatsing van vermogen naar andere landen heeft, tenzij ze gepaard gaat met illegale ontduiking, geen gevolgen voor de vermogensregistratie. Iemand kan ontheven worden van het betalen van belasting over buitenlands vermogen dat geplaatst is in landen die zelf een vermogensbelasting kennen, maar dit moet hij wel aangeven en wordt dan ook, als de regels worden gevolgd, veelal geregistreerd (Geppaart 1972, pp. 54-57).

De meest drastische stap ter vermindering van belasting is emigratie. Degenen die hiertoe overgaan betalen geen Nederlandse vermogensbelasting meer, althans niet over hun niet-Nederlandse bezittingen, en verdwijnen uit de statistieken (vgl. hoofdstuk V, par. 2.2).

In de loop van de tijd zijn de mogelijkheden van ontwijking van vermogensbelasting groter geworden. Weliswaar zijn er ook meer wettelijke instrumenten gecreëerd om al te doorzichtige

belastingconstructies tegen te gaan (zoals de wet ter bevordering van de ‘richtige heffing’ van 1925), maar de toepassing hiervan is – tot voor kort – uiterst beperkt gebleven. De toenemende mobiliteit van mensen en goederen, de groeiende fiscale kennis waarover burgers de beschikking hebben gekregen (in de vorm van belastinggidsen en professionele belastingadviseurs) en de verruimde omzetbaarheid van persoonlijke in formeel semi-persoonlijke en collectieve vermogens – dit alles heeft de mogelijkheden van ontwijking van vermogensbelasting doen toenemen, vooral voor de bezitters van grote vermogens.

1.3 *Statistische verwerking*

Nadat de fiscale vermogens voor een bepaald jaar zijn vastgesteld, kunnen ze in statistieken verwerkt worden. Voor de meeste jaren waarvoor een vermogensbelasting heeft gegolden, is dit ook gebeurd: cijfers zijn gepubliceerd – steeds met enige jaren vertraging[14] – over de aantallen aangeslagenen in de vermogensbelasting, gerangschikt naar vermogen en met vermelding van het totale vermogen dat de aangeslagenen per vermogensklasse met elkaar bezitten. Het totale aantal geregistreerde vermogensbezitters varieert van ruim 77.000 in 1893 tot bijna 325.000 in 1974; steeds een kleine minderheid van de Nederlandse bevolking.[15]

De eerste jaren publiceerde het Ministerie van Financiën zelf deze cijfers, spoedig werd deze taak overgenomen door het in 1899 opgerichte Centraal Bureau voor de Statistiek. In de loop van de tijd (tot het begin van de jaren zestig) ging dit Bureau meer informatie over de vermogens verstrekken. Met ingang van 1930 werden gegevens per gemeente en provincie gepubliceerd. En na de Tweede Wereldoorlog werden de vermogens voor diverse jaren gespecificeerd naar kenmerken als sekse, leeftijd, huwelijks staat, beroepscategorie en inkomen, terwijl soms ook verschillende vermogensbestanddelen werden onderscheiden. (Deze gegevens berustten in de meeste gevallen op een *random* steekproef van belastingplichtigen, van wie de opgaven door de belastinginspecties werden verstrekt. Voor andere jaren ontving het CBS de vermogensgegevens over de hele populatie van belastingplichtigen – niet gespecificeerd naar persoonlijke kenmerken, wel naar gemeente en provincie – rechtstreeks van het Ministerie van Financiën.) Na 1963 heeft het CBS echter steeds minder informatie over de vermogens gegeven, zodat het vooroorlogse informatiepeil nu weer is bereikt.

Er is geen reden te veronderstellen dat er in de verwerking van de belastinggegevens tot vermogensstatistieken nog noemenswaardige fouten worden gemaakt. Eerder kan men zeggen dat het CBS zich teveel aan de fiscale definitie van vermogen houdt, de daarmee geïmpliceerde vertekeningen overneemt, ook waar dit te vermijden zou zijn. Zo werkt de nogal willekeurige wettelijke regeling ten aanzien van vermogen in vruchtgebruik in de statistieken door, evenals de sterke onderwaardering van landgoederen die onder de Natuurschoonwet vallen.

2. *De adequaatheid van de vermogensstatistieken: validiteit en betrouwbaarheid*

Wat laat zich uit de wijze van registratie van persoonlijke vermogens afleiden omtrent de adequaatheid van de vermogensstatistieken? Deze vraag kan gespecificeerd worden als 1. de vraag naar de *validiteit* van de statistieken: in hoeverre dekken de fiscale vermogens – de vermogens zoals gedefinieerd door de vermogensbelasting – de vermogens-zoals-bedoeld?, en 2. de vraag naar de *betrouwbaarheid* van de statistieken: in hoeverre dekken de geregistreerde vermogens de fiscale vermogens? Beide vragen kunnen worden gesteld ten aanzien van 1. vermogens afzonderlijk en vermogenstotalen, 2. veranderingen in vermogenstotalen, 3. vermogensverhoudingen, de relatieve verschillen tussen vermogens, en 4. veranderingen in deze vermogensverhoudingen. Het gaat hier uiteindelijk om dit laatste.

2.1 *Validiteit*

Het vermogen-zoals-bedoeld, vermogen als indicator van welstand en welstandsverschillen, omvat de geldswaarde van de aan een individu of uit meer individuen bestaande consumptie-eenheid toe te

rekenen goederen minus de aan dezelfde eenheid toe te rekenen schulden. Deze maatstaf van validiteit is echter niet exact te bepalen, en daarmee is ook de mate van validiteit zelf niet in heel precieze termen uit te drukken. De validiteit heeft betrekking op a. de eenheid van vermogensbezitter, b. de aard van de goederen, en c. de waarde van de bezittingen.

2.1.1 *Vermogens afzonderlijk en vermogenstotalen*

a. *Eenheden*. De bepaling in de wet op de vermogensbelasting dat een echtpaar een bezitseenheid vormt, is uit het oogpunt van validiteit gunstig te noemen. Gehuwden behoren immers doorgaans tot eenzelfde consumptie-eenheid. Bovendien heeft hierdoor de juridische regeling van de eigendomsrelatie tussen de gehuwden – ‘gemeenschap van goederen’ of ‘huwelijkse voorwaarden’ – geen invloed op de vermogensregistratie.

Afbreuk aan de validiteit doet daarentegen de regel dat de vermogens van minderjarige kinderen niet bij die van hun ouders zijn opgeteld; een deel (vermoedelijk vrij klein) van de vermogens van welgestelde gezinnen verdwijnt hierdoor uit de statistieken. Het beeld van de vermogensverhoudingen zou bovendien wat nauwkeuriger zijn wanneer ‘duurzaam samenwonenden’ gelijk zouden zijn gesteld aan gehuwden, maar de invloed hiervan is ongetwijfeld gering. Belangrijker is de constatering dat concentraties van familiebezit door de wettelijke definitie van de vermogensbezitter niet goed in het vizier komen.

Een probleem van deze definitie is tenslotte, dat hierdoor ongelijksoortige eenheden met elkaar moeten worden vergeleken: alleenstaanden worden gelijkgesteld met echtparen, terwijl bij eenzelfde vermogen de eersten uiteraard een grotere welstand genieten dan de laatsten.

b. *Goederen*. De vrijstelling van vermogensbelasting die voor de meeste duurzame consumptiegoederen geldt, doet afbreuk aan de validiteit van de statistieken.

Een andere problematische categorie wordt gevormd door de levensverzekeringen, waarvan een gering gedeelte, op enigszins willekeurige gronden, tot de vermogensbelasting wordt gerekend.[17] Een principiële grens tussen wat hiervan wel en niet tot het (bedoelde) persoonlijke vermogen behoort, is echter sowieso niet te trekken.

c. *Waarde*. De waarde van goederen volgens de regels van de vermogensbelasting komt meestal wel overeen met de bedoelde waarde. Dit geldt echter niet altijd. Met name duurzame consumptiegoederen worden, indien ze tot het belastbare vermogen worden gerekend, bijzonder laag gewaardeerd: als tweedehands goederen die bij verkoop nog enig geld zouden opbrengen in plaats van als goederen met bepaalde consumptieve functies die geld vrijmaken voor andere uitgaven, waarvan de waarde geïndiceerd wordt door de aanschafprijs. Aan de validiteit wordt verder afbreuk gedaan door het gedeeltelijk niet meerekenen van de goodwill bij het ondernemingsvermogen, de onderwaardering van landgoederen die onder de Natuurschoonwet vallen en de waardering van de ‘eigen woning’ naar de bewoonde staat. De kwantitatieve betekenis van deze laatste vertekening is voor een aantal jaren te bepalen; zo zou in 1960 bij een waardering van eigen woningen naar de lege staat het totaal van geregistreerde vermogens naar schatting bijna 2 miljard, dat is 4,5% hoger zijn uitgevallen. Voor latere jaren is dit percentage ongetwijfeld hoger.

Erg onduidelijk zijn, zoals hierboven is uiteengezet, de regels voor de waardering van incurante aandelen. Op zichzelf geven deze echter nog geen vertekening in de richting van onder- of overwaardering. De onduidelijkheid van de regels op dit gebied is niet zozeer een bron van invaliditeit als wel van onbetrouwbaarheid: grote variaties in de waardering van dezelfde of gelijkwaardige goederen worden erdoor bevorderd.

2.1.2 *Veranderingen in de vermogens*

De afstand tussen bedoelde en fiscale vermogens is na de Tweede Wereldoorlog groter geworden, onder meer doordat met de stijgende welvaart en de verschuiving van persoonlijke naar collectieve vermogens het bezit van consumptiegoederen méér gegroeid is dan de privévermogens als geheel. Nog veel groter zou de toename van deze afstand zijn, als we alle rechten op periodieke uitkeringen die aan individuen en gezinnen toevallen, tot de persoonlijke vermogens zouden rekenen.

Veranderingen in de wettelijke bepalingen, rechtspraak en administratieve regels hebben eveneens

invloed gehad op de verhouding tussen bedoelde en fiscale vermogens. Tot 1918 werd veel vrijgesteld dat naderhand gedeeltelijk wel tot de fiscale vermogens werd gerekend: goud, zilver, paarden, edelgesteenten, en lijfrentes. Ook werd in dat jaar de bepaling die de waarde van onroerend goed stelde op een veelvoud van de belastbare opbrengst – wat in de praktijk neerkwam op een aanzienlijke onderwaardering – vervangen door een bepaling die de marktwaarde als maatstaf aangaf. Het belasten van beleggingspolissen sinds 1928 verkleinde eveneens de afstand tussen bedoelde en fiscale vermogens. Daarentegen deed de invoering van de bepaling, in 1928, volgens welke landgoederen die onder de Natuurschoonwet vielen lager gewaardeerd werden, weer afbreuk aan de validiteit van de statistieken, zij het dat de betekenis van landgoederen in het totaal van de privévermogens nadien kleiner is geworden.

Voorals sinds 1964 werden weer grotere delen van het vermogen buiten de vermogensbelasting gehouden: het bedrag van vrijgestelde lijfrentes werd drastisch verhoogd, de definitie van pensioen werd uitgebreid, de onderwaardering van landgoederen werd in 1964 nog versterkt, het werd langzamerhand regel om de goodwill niet bij het ondernemingsvermogen te rekenen en de eigen woning naar de bewoonde staat te waarderen. Kortom, de discrepantie tussen bedoelde en fiscale vermogens, die sinds 1918 verminderd was, is na de Tweede Wereldoorlog en met name sinds 1964 weer groter geworden, een tendens die zich na 1974 heeft doorgezet.

2.1.3 Vermogensverhoudingen

a. *Eenheden*. De keuze van de eenheid van vermogensbezitter heeft uiteraard invloed op het beeld van de vermogensverhoudingen. Volgens de vermogensbelasting moet het uitgangspunt zijn: echtparen en individuele ongehuwden als eenheden van vermogensbezitter. Minderjarige kinderen zijn als bijna-bezitlozen buiten beschouwing gelaten; de geconstateerde ongelijkheid zou misschien wel iets, maar heel weinig anders uitpakken indien de vermogens van kinderen bij die van ouders zouden zijn opgeteld.[17] Zouden afzonderlijke (volwassen) individuen als vermogensbezittende eenheden zijn genomen, dan zou de geconstateerde ongelijkheid groter uitvallen dan bij het hier gevolgde uitgangspunt (Atkinson & Harrison 1978, pp. 241 e.v.). Een geringere concentratie is daarentegen te verwachten indien wordt uitgegaan van het vermogen per gezinslid, dat wil zeggen het gezinsvermogen gedeeld door het aantal gezinsleden. Groter zou de geconstateerde ongelijkheid wellicht weer zijn indien families maar hoe die te omlijnen?) in plaats van echtparen en individuele ongehuwden de bezitseenheden zouden zijn.

b. *Goederen*. Consumptiegoederen zijn minder ongelijk verdeeld dan andere bezittingen. Wanneer alle of de meeste consumptiegoederen bij de vermogens zouden zijn meegeteld, zou de verdeling van persoonlijke vermogens dan ook wat minder ongelijk zijn dan thans uit de statistieken naar voren komt.

Ook de rechten op lijfrente en de polissen van levensverzekering zijn wat minder ongelijk verdeeld dan persoonlijke vermogens in hun geheel, althans binnen de *range* van geregistreerde vermogens.[18] Zouden deze rechten geheel buiten de privévermogens worden gehouden, dan zou de concentratie van deze vermogens dus iets hoger uitvallen dan thans het geval is, terwijl het meerekenen van al deze rechten een wat lagere concentratie te zien zou geven. Veel groter zou het nivellerende effect van het meerekenen van pensioenrechten zijn – om sociale uitkeringen nog maar niet te noemen – , maar zoals gezegd zijn er goede redenen om deze niet als persoonlijk bezit op te vatten.

c. *Waarde*. Eigenwoningbezit is als aandeel van het totale vermogen het sterkst vertegenwoordigd in de lagere categorieën van de vermogens die in de statistieken zijn opgenomen, zodat de onderwaardering van de eigen woningen vooral een onderschatting van deze vermogenscategorieën betekent. Zouden deze woningen naar hun lege staat worden gewaardeerd, dan zou het aandeel van de grote vermogens in het totaal van de geregistreerde privévermogens dan ook kleiner worden. Daarentegen heeft de onderwaardering van landgoederen vermoedelijk vooral een drukkend effect op de registratie van de grote vermogens.

2.1.4 Veranderingen in de vermogensverhoudingen

a. *Eenheden.* De fiscale definitie van vermogensbezitter kan van invloed zijn op geconstateerde veranderingen in de vermogensverhoudingen. Zo zou een uit de statistieken afgeleide vermindering van ongelijkheid het gevolg kunnen zijn van een tendens tot spreiding van vermogens *binnen* families – bijvoorbeeld naar de jongere leden toe –, zonder dat de ongelijkheid van vermogens tussen families kleiner wordt (vgl. Atkinson 1974, pp. 22-23). Een dergelijke nivellering zou op zichzelf van betekenis zijn, maar nog niets zeggen over veranderingen in de verhouding tussen maatschappelijke klassen. Er zijn gronden om te vermoeden dat deze spreidingstendens zich inderdaad tot op zekere hoogte heeft voorgedaan, maar het is niet waarschijnlijk dat deze van overheersende betekenis is geweest in de algehele ontwikkeling van de privévermogensverhoudingen; zo wijzen de schaarse beschikbare gegevens er niet op dat het aandeel van bejaarden in het totaal van de privévermogens is afgenomen en dat van de jongeren is toegenomen.

b. *Goederen.* Gegeven het feit dat consumptiegoederen minder ongelijk verdeeld zijn dan andere bezittingen en in de loop van de tijd aan betekenis hebben gewonnen, houdt het niet meerekenen van de meeste consumptiegoederen een onderschatting van de vermindering van ongelijkheid, of een overschatting van de toename van ongelijkheid in de privévermogensverhoudingen in. Iets dergelijks geldt, in sterkere mate, voor pensioenen en andere periodieke uitkeringen (maar nogmaals, deze zijn niet zonder meer tot de privévermogens te rekenen).

Van tamelijk onduidelijke invloed zijn de veranderingen in de wettelijke bepalingen op dit punt. Het belastbaar maken van lijfrentes sinds 1918 heeft vermoedelijk meer van de kleinere vermogens in de statistieken gebracht, het belasten van goud etcetera (eveneens sinds 1918) en beleggingspolissen (sinds 1928) zal eerder de registratie van de grote vermogens hebben uitgebreid.

c. *Waarde.* De uitbreiding van het eigenwoningbezit houdt een toenemende onderschatting van de relatief kleine (in de statistieken opgenomen) vermogens ten opzichte van de grote in. Invoering van de bepaling inzake de speciale waardering van landgoederen in 1928 hield daarentegen een toename van de onderschatting van grote vermogens in.

Welke conclusies zijn nu te trekken omtrent de validiteit van de vermogensstatistieken?

Beschouwen de gezamenlijke omvang van de geregistreerde vermogens, dan is het validiteitsverminderende effect van de verschillende belastingregels aanzienlijk; het is niet overdreven om te stellen dat hierdoor (met name: het niet meetellen van de vermogens van minderjarige kinderen bij de gezinsvermogens, het buiten beschouwing laten van de meeste consumptiegoederen, de lage waardering van de wel in rekening gebrachte consumptiegoederen, de onderwaardering van de eigen woningen en landgoederen, de gedeeltelijke verwaarlozing van goodwill als onderdeel van ondernemersvermogen) in de laatste decennia van de beschouwde periode tenminste een-vijfde van het bedoelde vermogen buiten het fiscale vermogen en daarmee buiten de statistieken valt. Dit gedeelte is in de beginjaren van de Wet op de vermogensbelasting afgenomen, na de Tweede Wereldoorlog echter weer toegenomen; in welke mate is niet nauwkeurig vast te stellen.

Geringer is het validiteitsverminderende effect van de belastingregels op de *vermogensverhoudingen*, doordat de vertekeningen lang niet altijd sterk met de vermogensomvang samenhangen en, voor zover ze daar wel mee samenhangen, effecten hebben die elkaar ten dele compenseren. Per saldo houden deze effecten in dat de kleinere geregistreerde vermogens meer onderschat worden dan de grotere, met andere woorden dat een valide registratie van de privévermogens een minder sterke ongelijkheid te zien zou geven dan nu uit de statistieken naar voren komt. Zo zou volgens tamelijk realistische vooronderstellingen het aandeel van de rijkste 1% van alle vermogensbezitters (inclusief degenen die niet in de statistieken zijn opgenomen omdat hun vermogen onder de belastinggrens valt) bij een geheel valide registratie ongeveer 2% lager komen te liggen.

Hiermee is tevens iets aangeduid over de maximale invaliditeit met betrekking tot de *veranderingen* in de vermogensverhoudingen. Door de sterke uitbreiding van het bezit van

consumptiegoederen en het eigenwoningbezit is de relatieve onderschatting van de kleinere geregistreerde vermogens in de loop van de tijd toegenomen, met andere woorden is de vermogensongelijkheid meer veranderd in de richting van nivellering, of minder in die van denivellering, dan uit de statistieken blijkt. Maar deze vertekening is uiteindelijk toch zo gering dat het globale beeld van de ontwikkeling van de vermogensverhoudingen dat uit de statistieken is op te maken, er niet drastisch door verstoord wordt. Ook de genoemde veranderingen in de wettelijke bepalingen, jurisprudentie en administratieve regels kunnen de statistische veranderingen in de vermogensverhoudingen hooguit voor een gering gedeelte verklaren. De continuïteit in de fiscale definitie van privévermogen is groot genoeg om conclusies over veranderingen in de vermogensverhoudingen toe te laten op basis van naar die definitie gevormde statistieken, aangenomen dat deze voldoende betrouwbaar zijn.

2. 2 *Betrouwbaarheid*

In de vorige paragraaf zijn drie bronnen van onbetrouwbaarheid aangegeven: onderschatting van vermogens door een niet-stringente toepassing van regels als resultaat van onderhandelen tussen belastingambtenaren en belastingplichtigen; ontduiking van vermogensbelasting door het succesvol achterhouden of vervalsen van relevante informatie; en ontwijking van vermogensbelasting door een zodanige verplaatsing van vermogen dat het niet meer onder de vermogensbelasting valt.

Wat deze laatste bron van onbetrouwbaarheid betreft, is al benadrukt dat de grens tussen belastingontwijking in strikte zin en 'reële' vermogensverplaatsing niet scherp te trekken is. In plaats van een vruchteloze poging te doen toch ergens een grens te trekken, is het dan ook beter de verschillende vormen van vermogensverplaatsing te beschouwen als mogelijke achtergronden van geconstateerde verschuivingen in de vermogensverhoudingen (zie bijvoorbeeld hoofdstuk IV, par. 5.2; hoofdstuk V, par. 2.2, in het bijzonder noot 22).

De eerstgenoemde bron van onbetrouwbaarheid, gelegen in de niet-stringente toepassing van formele regels, is in elk geval belangrijk als we geïnteresseerd zijn in de absolute omvang van afzonderlijke vermogens of van de som van vermogens van een bepaald type. De vertekening die hierdoor optreedt is moeilijk in cijfers uit te drukken, maar het is heel wel denkbaar dat zij zo sterk is dat alleen al hierdoor aan de absolute omvang van de geregistreerde vermogens weinig betekenis mag worden toegekend. Dit geldt met name voor perioden van snelle prijsstijgingen, speciaal van onroerende goederen: vooral dan blijven, zo is te verwachten, de voor de vermogensbelasting vastgestelde waarden achter bij de marktwaarden. Dit vermoeden wordt bevestigd door het feit dat in deze perioden – zoals de jaren 1915-1920, 1940-1950 en 1968-1974 – de groei van de geregistreerde vermogens relatief sterk is achtergebleven bij de groei van het nationaal inkomen. Onderwaardering is waarschijnlijk ook bevorderd door de omzetting sinds 1971 van vele zelfstandige ondernemingen in besloten vennootschappen.

Waarschijnlijk werkt dit type onderwaardering per saldo vooral ten gunste van grote bezitters, zodat hierdoor de vermogensongelijkheid wordt onderschat. Voor zover het beeld van veranderingen in de vermogensverhoudingen erdoor wordt vertekend, gaat deze vertekening vermoedelijk in de richting van een toename van de onderwaardering van vooral grote vermogens gedurende de laatste decennia, met andere woorden een overschatting van de nivellering.

Ernstiger is het probleem van de belastingontduiking. Over de omvang ervan en de repercussies voor de statistieken van inkomens en vermogens bestaan slechts vermoedens en gissingen.[19] Wat de vermogensbelasting betreft, spreken vooroorlogse schattingen – gebaseerd op gegevens over navorderingen en vergelijkingen tussen successiememories en aanslagen voor de vermogensbelasting – van 'fraudepercentages' van ongeveer 10 tot 20% in de periode 1920-1935, met een tendens tot daling na 1927 (Bonger 1923; Derksen 1939; De Langen 1939). Naoorlogse schattingen met betrekking tot directe persoonlijke belastingen hebben uitsluitend betrekking op de inkomstenbelasting. Ze zijn gebaseerd op hetzij extra belastingcontroles (boekenonderzoeken), hetzij vergelijking van belastinggegevens met andere statistische grootheden. Enkele gegevens: Bij

twee-derde van de ondernemers van wie in 1975 de boekhouding werd gecontroleerd kon fraude voor de inkomstenbelasting worden aangetoond, en wel voor een bedrag van gemiddeld tenminste 15% van het wel aangegeven inkomen (Van Bijsterveld 1980). Belastingonderzoek in 1974 wees uit dat 43% van de bezitters van pleziervaartuigen met een waarde van meer dan f 20.000,- niet in staat was de aankoop te verklaren op basis van het opgegeven inkomen en vermogen (Hellema 1974, pp. 285 e.v.). Volgens een CBS-vergelijking van belastinggegevens over 1977 met delen van het nationaal inkomen zou in dat jaar ongeveer twee-derde van de vermogensinkomsten niet in de inkomensstatistieken zijn verwerkt. Aanwijzingen voor een omvangrijk en in recente jaren sterk gegroeid 'zwart circuit' zijn ook gelegen in de omvang van het in spaarbrieven gestoken vermogen (gegroeid tot 10 miljard in 1980 volgens gegevens van De Nederlandsche Bank), het percentage 'onvindbare' bankbiljetten (in 1971 konden J.S. Cramer en G.M. Reekers via een enquête slechts 37% van de in omloop zijnde bankbiljetten achterhalen; Heertje & Cohen 1980, pp.128-129) en de toename van de hoeveelheid chartaal geld in verhouding tot de totale geldvoorraad (idem, pp. 129-133).

Hoewel ontduiking van inkomstenbelasting nog geen ontduiking van vermogensbelasting impliceert (in 1975 leidde ontdekte fraude voor de inkomstenbelasting slechts bij 18% van de fraudeurs die onder de vermogensbelasting vielen tot een verhoogde aanslag voor deze laatste belasting; Van Bijsterveld 1980, p. 157), is het waarschijnlijk dat de ontduiking van vermogensbelasting nog omvangrijker is, gezien onder meer het cumulatieve karakter van besparingen op verzwegen inkomen, de vrij geringe belangstelling van de belastingdienst voor de vermogensbelasting en de lichte of afwezige bestraffing bij geconstateerde ontduiking. Vooroorlogse schattingen wijzen ook in deze richting (De Langen 1939).

Het totale vermogen dat door ontduiking uit de statistieken verdwijnt maakt dan ook naar alle waarschijnlijkheid in alle jaren van de beschouwde periode een hoog percentage van het wel aangegeven vermogen uit. Aannemelijk is ook dat dit percentage in de jaren zestig en zeventig sterk is toegenomen.

Op voorhand is echter niet te zeggen, of en in hoeverre deze onderschatting van privévermogens leidt tot onder- dan wel overschatting van de vermogensongelijkheid (al zijn er aanwijzingen dat de ontduiking proportioneel omvangrijker is in de minder hoge inkomens- en vermogenscategorieën; Brüll 1974; Van Bijsterveld 1980, pp. 87, 89, 101). Wel kan gezegd worden dat naarmate de belastingontduiking toeneemt de *kans* op ernstige vertekening van het beeld van de vermogensongelijkheid toeneemt, evenals de kans op vertekeningen van het beeld van veranderingen in de vermogensongelijkheid.

Gegeven nu het feit dat, blijkens diverse aanwijzingen, de belastingontduiking sinds het midden van de jaren zestig en vooral in de jaren zeventig sterk is toegenomen, is de kans groot dat de betrouwbaarheid van de vermogensstatistieken sinds die tijd sterk is verminderd, in die zin dat niet alleen het verschil tussen feitelijke en geregistreerde vermogens veel groter is geworden, maar ook het verschil tussen de feitelijke en de uit de statistieken af te leiden vermogensverhoudingen, en het verschil tussen de feitelijke en de uit de statistieken af te leiden veranderingen in de vermogensverhoudingen. De bruikbaarheid van de vermogensstatistieken vanaf het midden van de jaren zestig is, met andere woorden, hoogst twijfelachtig.

2.3 Conclusies

Uit deze bespreking van factoren die de validiteit en betrouwbaarheid van de vermogensstatistieken beïnvloeden, zijn de volgende algemene conclusies te trekken:

1. De cijfers van de vermogensstatistiek moeten worden beschouwd als minder-dan-minimumschattingen van de feitelijke persoonlijke vermogens, de vermogens-zoals-bedoeld. De verschillen tussen feitelijke (bedoelde) en geregistreerde vermogens zijn steeds aanzienlijk. De statistieke van de persoonlijke vermogens zijn dan ook niet bruikbaar als basis voor de bepaling van het nationaal vermogen of bepaalde onderdelen daarvan.
2. De verschillen tussen feitelijke en geregistreerde vermogens hebben in de loop van de tijd veranderingen ondergaan, door veranderingen in de wettelijke definitie van fiscaal vermogen, in de

samenstelling van vermogens, in de praktijk van de belastingheffing en in de mate van belastingontduiking. De aard en de mate van de veranderingen in de verhouding tussen feitelijke en geregistreerde vermogens is echter niet nauwkeurig bekend. Wel kan gezegd worden dat het verschil op langere termijn en met name na de Tweede Wereldoorlog groter is geworden, onder meer doordat niet-geregistreerde consumptiegoederen en ondergewaardeerd eigenwoningbezit een groter deel van het privévermogen zijn gaan uitmaken. Afgezien daarvan is het verschil tussen feitelijke en geregistreerde vermogens relatief groot in de eerste jaren (veel wettelijke vrijstellingen en gebrekkig functioneren van de belastingdienst) en de laatste jaren (sterke belastingontduiking) van de beschouwde periode.

Gegeven de onduidelijkheden over de aard en (vooral) de mate van verandering in de verhouding tussen feitelijke en geregistreerde vermogens, zijn vergelijkingen tussen veranderingen in de som van de geregistreerde vermogens van een bepaalde categorie (bijvoorbeeld de volgens de statistieken rijkste 3% van de Nederlandse bevolking) en veranderingen in een andere grootte (bijvoorbeeld het nationaal inkomen) alleen aanvaardbaar voor zover ze hetzij een heel duidelijke globale trend over een lange periode aangeven, hetzij een verandering in een kortere periode waarin zich geen grote wijzigingen voordeden in de condities die als bepalend voor de validiteit en de betrouwbaarheid van de vermogensstatistieken kunnen worden beschouwd.

3. Gezien de aanzienlijke verschillen tussen feitelijke en geregistreerde vermogens zijn de vermogensstatistieken slechts beperkt bruikbaar om een beeld te geven van *vermogensverhoudingen*, van relatieve verschillen tussen persoonlijke vermogens. De vertekening hierin is echter geringer dan men op grond van de verschillen tussen feitelijke en geregistreerde vermogens zou kunnen verwachten, doordat, ten eerste, *alle* persoonlijke vermogens te laag geschat worden, ten tweede, bepaalde vormen van vertekening niet duidelijk samenhangen met de omvang van het vermogen, en ten derde, voor zover er wel een duidelijke samenhang is tussen de mate van vertekening en vermogensomvang, verschillende vormen van vertekening een tegengesteld effect hebben.[20] Waarschijnlijk resulteren de verschillende vertekende effecten per saldo in een zekere overschatting van de ongelijkheid van privévermogens.

De conclusie dat de vermogensstatistieken tot op zekere hoogte bruikbaar zijn voor het geven van een ruw beeld van de vermogensverhoudingen, geldt echter in mindere mate voor jaren waarin de wettelijke definitie van belastbaar vermogen relatief grote delen van het privévermogen buitensloot (met name de periode 1893-1918), jaren waarin de belastingdienst gebrekkig functioneerde (met name de periode 1893-1904 en het jaar 1947), jaren waarin de belastingontduiking een bijzonder grote omvang aannam (met name 1970-1974) en jaren van snelle inflatie (met name rond de beide wereldoorlogen en de tijd vanaf ongeveer 1968).

4. Beter dan de privévermogensverhoudingen in afzonderlijke jaren kunnen de vermogensstatistieken een beeld geven van *veranderingen* in deze verhoudingen. Wel moet rekening worden gehouden met veranderingen in de wettelijke definitie van fiscaal vermogen en in de praktijk van de vermogensbelasting. Voor perioden van snelle inflatie (rond de beide wereldoorlogen, sinds 1968) zijn er wellicht vertekeningen in het beeld van de korte-termijnveranderingen. De sinds de tweede helft van de jaren zestig toegenomen belastingontduiking maakt het waarschijnlijk dat de statistische veranderingen vanaf die tijd slechter met de feitelijke veranderingen zijn gaan corresponderen. Ook moet rekening worden gehouden met de groei van het bezit van consumptiegoederen en het eigenwoningbezit, die op zichzelf inhoudt dat de onderschatting van de kleinere geregistreerde vermogens wat meer is toegenomen dan die van de grotere.

Al deze vertekeningen kunnen de statistische veranderingen niet volledig verklaren, althans waar het trends op lange termijn betreft. Voor zover de statistieken geen grillige fluctuaties maar min of meer regelmatige trends over langere perioden te zien geven, duiden ze op feitelijke veranderingen in de privévermogensverhoudingen, waarbij een voorbehoud moet worden gemaakt voor de eerste en de laatste jaren van de beschouwde periode.

II. Berekening van vermogensgrenzen en totaal privévermogen

1 Vermogensgrenzen en deeltotalen

In de berekening van de ondergrens van de vermogens van de rijkste p % van de bevolking (v_p) is er van uitgegaan dat de vermogens *binnen* de gegeven vermogensklasse waarin deze grens ligt Pareto-verdeeld zijn, dat wil zeggen voldoen aan de formule:

$$\log N_v = \log A - \alpha \log v$$

Hierin is v het variërende vermogen per bezitter, is N_v het aantal bezitters met een vermogen v of meer, en zijn α en A constanten. De constante α voor elke vermogensklasse kan berekend worden door de waarden van N_v en v voor de beide klassegrenzen in te vullen. De werkelijke verdeling binnen een klasse bleek op deze wijze redelijk goed benaderd te worden: het naar dit uitgangspunt berekende totale vermogen in de vermogensklasse (zie hieronder: V_k^{th}) week steeds weinig af van het voor die klasse gegeven vermogen (V_k).

Af te leiden is nu dat

$$\log v_p = \log v_h - \frac{\log N_p - \log N_h}{\alpha}$$

Hierin is v_p de te berekenen ondergrens van de vermogens van de rijkste p %, N_p het aantal bezitters dat tot deze p % behoort, v_h de bovengrens van de gegeven vermogensklasse, N_h het aantal dat een vermogen v_h of meer bezit en α de Pareto-constante uit de eerstgenoemde formule.

Het vermogenstotaal van de rijkste p % dat tot de vermogensklasse behoort waarin v_p valt, is eveneens berekend door uit te gaan van de Pareto-verdeling, volgens welke

$$V_k^{th} = \frac{\alpha}{\alpha - 1} (N_o v_o - N_h v_h)$$

V_k^{th} is hier het totale vermogen van klasse k (theoretisch verondersteld volgens de Pareto-verdeling), v_o en v_h zijn respectievelijk de onder- en bovengrens van deze klasse, en N_o en N_h de bijbehorende aantallen bezitters met een vermogen groter dan of gelijk aan dat van de klassegrenzen. Toegespitst op de rijkste p %, is het gezamenlijke (ongecorrigeerde) vermogen van deze categorie binnen klasse k :

$$V_{p,k}^{(o)} = \frac{\alpha}{\alpha - 1} (N_p v_p - N_h v_h)$$

Hierop is nog een correctie aan te brengen, en wel een die gelijk is aan de verhouding tussen het feitelijk geregistreerde vermogen van de gehele klasse (V_k) en het theoretisch veronderstelde vermogen van deze klasse volgens de Pareto-verdeling (V_k^{th}):

$$V_{p,k} = \frac{\alpha}{\alpha - 1} (N_p v_p - N_h v_h) \times V_k / V_k^{th} = V_k \cdot \frac{N_p v_p - N_h v_h}{N_o v_o - N_h v_h}$$

Het totale vermogen van de rijkste p % is dan:

$$V_p = \sum V_i + V_k \cdot \frac{N_p v_p - N_h v_h}{N_o v_o - N_h v_h},$$

waarbij $\sum V_i$ de som is van de totaalvermogens van de vermogensklassen boven de klasse waarin v_p valt.

2 Totaal privévermogen

De lognormale verdeling waarvan in de berekening van het totale privévermogen is uitgegaan, wordt beschreven door twee parameters: ten eerste het gemiddelde van de logaritmen van de vermogens $\mu = \sum x_i / N_{\text{pop}}$ (waarbij x_i de logaritme van vermogen v_i is, N_{pop} het aantal bezitters in de hele populatie); en ten tweede de standaarddeviatie σ van dezelfde logaritmische vermogens. Gezocht is nu naar zodanige waarden van μ en σ dat de afstand tussen de gegeven waarden x_i en de bijbehorende frequenties $p_i = N_i / N_{\text{pop}}$ (waarbij N_i het aantal bezitters met een vermogen v_i of meer is) enerzijds en de lognormale verdeling anderzijds minimaal is. De theoretisch veronderstelde verdeling kan worden weergegeven in een lineaire functie $x = \mu + \sigma \cdot z$, waarin z de z -waarde is die hoort bij het gedeelte van de populatie dat een gegeven vermogen of meer bezit (z_i is zodanig gekozen dat $P(u \geq z_i) = p_i$, waarbij u een standaardnormaal verdeelde grootte voorstelt). Het kwadraat van de loodrechte afstand van een door gegeven waarden bepaald punt $P(z_i, x_i)$ tot de door deze functie beschreven rechte lijn is dan: $(x_i - \mu - \sigma \cdot z_i)^2 / (1 + \sigma^2)$. Als nu de som van al deze gekwadraterde afstanden minimaal is, dan is de standaarddeviatie:

$$\sigma = Q + \sqrt{Q^2 + 1},$$

waarbij

$$Q = \frac{\text{var}(x) - \text{var}(z)}{2 \cdot \text{covar}(x, z)}$$

Hierin is $\text{var}(x)$ de variantie van de waarden x_i , $\text{var}(z)$ de variantie van z_i en $\text{covar}(x, z)$ de covariantie van x_i en z_i . Het gemiddelde van de logaritmen van alle vermogens volgens de lognormale verdeling is nu:

$$\mu = \bar{x} - \sigma \cdot \bar{z},$$

waarin \bar{x} het gemiddelde van de x_i -waarden is, \bar{z} het gemiddelde van de bijbehorende z_i -waarden.

De basisgrootheden van de lognormale verdeling, μ en σ , zijn, zo kan worden afgeleid, als volgt bepalend voor het gemiddelde van alle vermogens (\bar{v}) en daarmee ook voor de (ongecorrigeerde) som van alle vermogens ($V_{\text{tot}}^{(o)}$):

$$\log \bar{v} = \mu + \frac{1}{2} \cdot \sigma^2 \ln 10$$

waarin $\ln 10$ de natuurlijke logaritme van 10 is, en vervolgens

$$V_{\text{tot}}^{(o)} = \bar{v} \cdot N_{\text{pop}}.$$

Voorts kan worden bewezen dat bij een zuivere lognormale verdeling het totale vermogen boven vermogensgrens v_g gelijk is aan:

$$V_g = V_{\text{tot}} \cdot \Phi\left(\frac{1}{\sigma \ln 10} \cdot \ln \frac{v_g}{\bar{v}} - \frac{1}{2}\sigma \cdot \ln 10\right)$$

waarbij $\Phi(x) = P(u \geq x)$ bij standaardnormale verdeling van u , dat wil zeggen de rechtsezijdige overschrijdingskans volgens z -waarden.

Met behulp van deze formule (vgl. Aitchison/Brown 1963, p. 87) kan op het berekende totale vermogen een correctie worden toegepast, die rekening houdt met de constateerbare afwijking van de zuivere lognormale verdeling: waar het berekende totale vermogen boven de benedengrens van de geregistreerde vermogens groter was dan het totaal van de geregistreerde vermogens, is het verschil tussen beide van het ongecorrigeerde totale vermogen afgetrokken, en waar de eerste grootte kleiner was dan de tweede, is het verschil bij het ongecorrigeerde totale vermogen opgeteld. In formule:

$$V_{\text{tot}} = V_{\text{tot}}^{(o)} + V_g^{(f)} - V_g^{(th)}.$$

$V_g^{(f)}$ is hier de som van de feitelijk geregistreerde vermogens, $V_g^{(th)}$ het theoretisch veronderstelde, naar de lognormale verdeling berekende totale vermogen boven de registratiegrens. Deze correctie komt erop neer, dat de som van de geregistreerde vermogens als gegeven is aangenomen en dat het uitgangspunt van de lognormale verdeling alleen gebruikt is om het totaal van de niet-geregistreerde vermogens te schatten. Het proportionele verschil tussen $V_g^{(f)}$ en $V_g^{(th)}$ is tevens een indicator van de mate waarin de bekende gegevens voldoen aan de veronderstelling van een lognormale verdeling. Een andere, wat preciezere maatstaf daarvoor is de gemiddelde procentuele afwijking van de geregistreerde aantallen die een gegeven vermogen of meer bezitten van de aantallen volgens de zuivere lognormale verdeling. Deze gemiddelde fout is voor ieder jaar berekend. Zoals is aangegeven in hoofdstuk IV (zie met name Tabel 4, kolom 5) en nader wordt toegelicht in deel III van deze appendix, is de correspondentie tussen de gegeven en de veronderstelde verdeling steeds bevredigend, voor sommige jaren zelfs bijzonder groot te noemen. In deel III volgen meer argumenten voor de hier gevolgde werkwijze.

De hier weergegeven werkwijze voor de berekening van het totale privévermogen op basis van het uitgangspunt van de lognormale verdeling is ontwikkeld door de wiskundige R. Potharst. Schrijver dezes heeft er dankbaar gebruik van gemaakt. Voor de hier beschreven berekeningswijze is een computerprogramma geschreven. Hierdoor was het mogelijk de aandelen van de rijkste zoveel procent van de bevolking (variërend van 0,1 % tot 5 %) in het totale privévermogen te schatten voor alle jaren tussen 1894 en 1974 waarover vermogensstatistieken beschikbaar zijn. Dezelfde berekeningswijze is ter controle ook op gegevens over andere landen en aan de Nederlandse successiestatistieken ontleende gegevens toegepast. Meer hierover in het volgende deel van deze appendix.

III. Controleberekeningen

De veronderstelling van de lognormale verdeling van privévermogens is getoetst aan vier soorten gegevens: 1. de Nederlandse vermogensstatistieken zelf; 2. gegevens over andere landen; 3. gegevens over bezitsinkomens; en 4. successiestatistieken. Deze worden hieronder achtereenvolgens besproken.

1. Vermogensstatistieken

Argumenten voor het uitgangspunt van de lognormale verdeling als hulpmiddel om het aandeel van de rijkste zoveel procent van de bevolking in het totale privévermogen te schatten zijn in eerste instantie aan de vermogensstatistieken zelf te ontleen:

- a. De overeenstemming tussen de veronderstelde en de door de statistieken gegeven verdeling kan voor alle jaren (in totaal 69) bevredigend tot zeer hoog worden genoemd. De mate van overeenstemming is bepaald aan de hand van de gemiddelde fout, dat wil zeggen het gemiddelde procentuele verschil tussen de aantallen bezitters met een vermogen groter dan of gelijk aan dat van de ondergrens van elke vermogensklasse volgens de zuivere lognormale verdeling en deze aantallen volgens de statistische gegevens. Deze gemiddelde fout varieert van minimaal 1,0% (1939) tot maximaal 6,6% (1953). Het gemiddelde van alle gemiddelde fouten is 3,4%.
- b. Voor de hele periode 1894 tot 1974 is er geen trend in de richting van toe- of afname van de mate van correspondentie tussen feitelijke en veronderstelde verdeling te constateren. Er is derhalve geen reden het uitgangspunt van de lognormale verdeling niet voor de hele periode geldig te achten.
- c. Bij vergelijking tussen verschillende jaren blijkt dat de mate van correspondentie tussen feitelijke en veronderstelde verdeling in het algemeen niet afneemt (dat wil zeggen de gemiddelde fout niet toeneemt) naarmate een groter percentage van de populatie in de statistieken is opgenomen. De gevonden regelmaat is, met andere woorden, onafhankelijk van de toevallige registratiegrens. Dit wettigt het vermoeden dat deze regelmaat zich in elk geval nog een flink stuk onder deze grens voortzet, juist het gebied waar zich een groot deel van het niet-geregistreerde vermogen bevindt.
- d. De mate van correspondentie tussen feitelijke en veronderstelde verdeling blijkt evenmin af te nemen naarmate het aantal onderscheiden vermogensklassen groter is. Voor een aantal jaren waarvoor een verfijnde indeling in elf klassen vergeleken is met een grove indeling in vijf klassen bleek de mate van overeenstemming (gemeten aan de gemiddelde fout) in het eerste geval zelfs nog wat groter te zijn. Het aantal onderscheiden klassen bleek geen noemenswaardig effect te hebben op het geschatte totale privévermogen.
- e. Volgens een andere maatstaf benaderen de statistische gegevens eveneens in hoge mate een lognormale verdeling, namelijk volgens het proportionele verschil tussen het volgens die verdeling te berekenen totale vermogen boven de registratiegrens en het feitelijke geregistreerde vermogen. Dit verschil varieert van 0,2% in 1932 en 1954 tot 6,1% in 1910, 1911 en 1917. Nog kleiner is het proportionele verschil tussen het 'ongecorrigeerde' totale privévermogen, geheel berekend volgens de lognormale verdeling, en het 'gecorrigeerde' totale privévermogen, waarin met het verschil tussen het gegeven en het berekende vermogen boven de registratiegrens rekening gehouden is (vgl. deel II).

2 Gegevens over andere landen

a. Voor verschillende landen en tijden is geconstateerd dat vermogens en/of inkomens een lognormale verdeling benaderen. Deze ‘wet’ gaat niet altijd en overal op; soms geldt zij alleen voor bepaalde groepen, bepaalde soorten inkomens of een bepaalde *range* van inkomens (zie noot 15 van hoofdstuk IV).

b. De hier ontwikkelde berekeningswijze is ter controle toegepast op vermogensgegevens over Groot-Brittannië in 1954 (Lydall & Tipping 1961) en gegevens over de Ierse Republiek in 1966 (Lyons 1974); beide onderzoeken baseerden zich op successiestatistieken. In het geval van Groot-Brittannië blijkt de overeenstemming met een lognormale verdeling bijna perfect te zijn. Geëxtrapoleerd vanuit 3,5% van de bevolking (vermogens van 5.000 pond en meer) is een totaal privévermogen berekend dat 2,4% lager uitkomt dan het door Lydall en Tipping gevonden totaal; bij extrapolatie vanuit 8,6% van de bevolking is de afwijking naar beneden 1,7%. In beide gevallen is het berekende aandeel van de rijkste 1% in het totaal precies gelijk aan het aandeel volgens het oorspronkelijke onderzoek, namelijk 43%.

Voor Ierland 1966 is de overeenstemming minder groot. Het op grond van gegevens over 4,45% van de bevolking (vermogens van 6.000 pond en meer) berekende totale privévermogen ligt 10,86% hoger dan het door Lyons geschatte totaal en het aandeel van de rijkste 1% komt ruim 3% lager uit (30,4% in plaats van 33,6%). Mogelijk is het totale vermogen in het oorspronkelijke onderzoek onderschat doordat aangenomen is dat overledenen waarvan de successiestatistiek geen nalatenschap vermeldde, helemaal geen vermogen bezaten.

3. Bezitsinkomens

Over een aantal jaren (1954, 1955, 1958, 1959 en 1960) heeft het CBS gegevens gepubliceerd over de winst- en vermogensinkomens van in de vermogensbelasting aangeslagenen per vermogensbestanddeel, waarvan tevens de totale omvang gegeven is (CBS, *Inkomensverdeling 1953 en vermogensverdeling 1954*, en volgende jaren). Hierdoor is een directe schatting van het gemiddelde rendement per vermogensbestanddeel (vermogen in eigen bedrijf en beroep, onroerend goed, aandelen, obligaties en vorderingen) mogelijk. Aangenomen dat dit rendement niet significant verschilt voor degenen die wel en niet in de vermogensbelasting zijn aangeslagen, kan nu op basis van de in de inkomensstatistiek vermelde bezitsinkomens (winst, huur en pacht, dividend en rente) het totale vermogen per bestanddeel worden berekend. In formule: $V(b) = I(b) \times V(b,v)/I(b,v)$, waarin $V(b)$ het totale vermogen in een van de onderscheiden bestanddelen is, $I(b)$ het totale daaraan ontleende inkomen, $V(b,v)$ het gezamenlijke vermogen van de geregistreerde vermogensbezitters in dat bestanddeel en $I(b,v)$ het daaraan ontleende inkomen van deze vermogensbezitters. De aldus berekende totalen per vermogensbestanddeel zijn bij elkaar opgeteld, en deze som is verhoogd met een percentage ‘overig vermogen’ (ontleend aan de vermogensstatistieken) en verlaagd met een percentage ‘schulden’ (idem). De hieruit resulterende vermogenstotalen en de hiermee te bepalen aandelen van de rijkste zoveel procent kunnen vervolgens met de schattingen op grond van de lognormale verdeling worden vergeleken (zie bijgaande tabel 2).

De overeenstemming tussen beide schattingen mag zeker bevredigend worden genoemd. In absolute zin zijn beide ongetwijfeld te laag, gezien de gebrekkige registratie van zowel vermogens als bezitsinkomens. Daar komt echter voor de schatting op basis van de inkomensgegevens nog bij, dat van grote aantallen inkomenstrekkers die over enig kapitaal beschikken helemaal geen vermogensinkomens zijn geregistreerd. Dit maakt de vergelijking niet helemaal zuiver, en versterkt het vermoeden dat met name voor het jaar 1960 het gedeelte van het vermogen dat onder de registratiegrens van de vermogensbelasting valt te laag is geschat. Indien dit vermoeden juist is, bevestigt dit het beeld van nivellering op langere termijn.

Tabel 2: *Totaal privévermogen in Nederland 1954-1960 in miljoenen guldens, geschat naar a. bezitsinkomens en b. lognormale verdeling; verschil tussen beide; en procentuele aandeel van rijkste 1% in totaal privévermogen volgens beide schattingen*

jaar	Totaal privévermogen		Verschil (%)	Aandeel rijkste 1%	
	(a)	(b)		(a)	(b)
1954	34.426	35.180	- 2,1	34	33
1955	39.391	40.856	- 3,6	37	35
1958	49.399	47.743	+ 3,5	32,5	34
1959	53.096	53.720	- 1,2	35,5	35
1960	65.033	60.431	+ 7,6	35	37

4 Successiestatistieken

Op basis van successiestatistieken kan men een beeld krijgen van de vermogensverdeling door toepassing van de ‘estate duty method’. Deze methode houdt kort gezegd in, dat de aantallen erflaters in een gegeven jaar of reeks van jaren, onderscheiden naar de omvang van hun nalatenschap én de door hen bereikte leeftijd, worden vermenigvuldigd met het omgekeerde van het per onderscheiden leeftijdscategorie variërende sterftcijfer (zie bijvoorbeeld Atkinson & Harrison 1978). Uitgangspunt (in de meest ruwe benadering) is dat degenen van een bepaalde leeftijd die in een gegeven periode overlijden, wat betreft de omvang en de spreiding van hun vermogen representatief zijn voor de hele leeftijdscategorie. Dit uitgangspunt is realistischer naarmate 1. de indeling in leeftijdscategorieën fijner is en 2. andere variabelen dan leeftijd minder invloed hebben op het verband tussen vermogen en sterftkans. Wat dat laatste betreft, moet één variabele direct worden genoemd: sekse. Mannen leven gemiddeld korter en hebben gemiddeld een groter vermogen dan vrouwen, waardoor te verwachten is dat per leeftijdscategorie de grotere vermogensbezitters in de successiestatistiek oververtegenwoordigd zijn. Voor een nauwkeurige bepaling van de vermogensverdeling moet dan ook worden gewerkt met categorieën die tenminste naar drie kenmerken zijn onderscheiden: leeftijd, sekse en omvang van het nagelaten vermogen. Een tegengesteld effect heeft een andere factor: de klassegebonden verschillen in levensverwachting, die inhouden dat mensen met grotere vermogens een kleinere kans hebben om bij een gegeven leeftijd (en sekse) te overlijden en dus in de successiestatistieken te worden opgenomen. In de loop van de negentiende en twintigste eeuw is dit verschil in levenskansen minder groot geworden en daarmee ook het belang ervan voor de interpretatie van de successiestatistieken (vgl. Lydall & Tipping 1961, pp. 260-267).

De ‘estate duty method’ is beter toepasbaar naarmate de successiestatistieken meer informatie bevatten over de leeftijd, sekse en eventueel andere relevante kenmerken van overledenen. Voor Nederland zijn over een aantal jaren – tot en met 1947 – successiestatistieken gepubliceerd die onderscheiden naar zowel de omvang van de aan successiebelasting onderworpen nalatenschappen als de leeftijd van de overledenen (zie voor de bronnen noot 21 van hoofdstuk IV). Op basis hiervan is voor enkele jaren een schatting gemaakt van de omvang van het totale privévermogen en de mate van vermogensongelijkheid (geoperationaliseerd als het aandeel van de rijkste 1%). Deze schatting is met name om de volgende redenen niet erg nauwkeurig:

a. Geen rekening kon worden gehouden met sekseverschillen: indeling naar zowel sekse als leeftijd als ook omvang van het nagelaten vermogen ontbreekt in de statistieken. Wel is voor sommige jaren het verband tussen sekse en omvang van het nagelaten vermogen afzonderlijk aangegeven, evenals dat tussen sekse en leeftijd van de erflaters, op grond waarvan een ruwe schatting van de betekenis van deze factor kon worden gemaakt. Voor het jaar 1916 is geraamd, dat de op grond van successiegegevens te bepalen omvang van het totale privévermogen 2,4% lager zou komen te liggen

indien wel met sekseverschillen rekening zou zijn gehouden.

b. Voor de meeste jaren moest met een tamelijk grove indeling in slechts zes leeftijdscategorieën worden gewerkt. Van sommige jaren bevatten de statistieken een fijnere indeling in zestien leeftijdscategorieën. Beide indelingen zijn voor het jaar 1919 met elkaar vergeleken: het geschatte totale privévermogen bleek bij de grove indeling 6% hoger uit te komen; het aandeel van de rijkste 1% verschilde in beide gevallen nauwelijks. Waar de informatie beschikbaar was (c.q. over de jaren 1912-1919), is de fijnere indeling aangehouden.

De grootte van de beide tot nu toe genoemde vertekeningen (het geen rekening houden met sekseverschillen en de grove verdeling in leeftijdscategorieën) is verder nagegaan door uitkomsten van de eigen berekening te vergelijken met die van Derksen (1939), die bij zijn schattingen van het totale privévermogen op basis van memories van successie beschikte over nauwkeuriger gegevens betreffende de leeftijd en sekse van de erflaters. Mijn eigen berekening van het totale privévermogen op basis van successiegegevens is voor het jaar 1929 11% hoger dan die van Derksen, voor 1935 13%. Gezien onder meer de hieronder te noemen punten c en d is het echter de vraag of Derksens ramingen realistischer zijn.

c. Evenmin als met sekseverschillen is rekening gehouden met andere factoren die mogelijk van invloed zijn op het verband tussen vermogen en sterfte bij een gegeven leeftijd, zoals met name verschillen in sterftékansen tussen sociale klassen.

d. Hoewel de successiebelasting een veel grotere *range* van vermogens bestrijkt dan de vermogensbelasting, zijn ook in de successiestatistieken zeer kleine vermogens afwezig, en iets minder kleine ondervertegenwoordigd. In de beschouwde periode (1912-1947) waren vermogens tot f 100,- in elk geval vrijgesteld, gold voor een groot deel van de vermogens tussen f 100,- en f 2000,- eveneens een vrijstelling, en waren ook de vermogens tussen f 2000,- en f 5000,- waarschijnlijk ondervertegenwoordigd. Het percentage aangeslagenen in de successiebelasting op het totaal aantal overledenen varieerde van 12,1% in 1912 tot 26,4% in 1947, en omgerekend vinden we slechts iets grotere percentages statistische vermogensbezitters op de totale bevolking van twintig jaar en ouder. In de berekening van het totale privévermogen op basis van de successiestatistieken is met deze onvolledigheid van registratie geen rekening gehouden.

De onder a en b genoemde vertekeningen leiden tot *overschatting* van zowel de omvang van het totale privévermogen als de mate van vermogensongelijkheid. Verwaarlozing van de onder c genoemde factor houdt daarentegen *onderschatting* van beide in. Het onder d genoemde betekent onderschatting van de totale vermogensomvang en overschatting van de concentratie.

Al deze, deels tegengesteld werkende vertekeningen doen afbreuk aan de vergelijkbaarheid met de schattingen op basis van de vermogensstatistieken. De successiestatistieken omvatten bovendien meer vermogensbestanddelen (zoals meubilair, kunstobjecten) en kennen – althans voor de periode 1912-1947 – een geringere graad van onbetrouwbaarheid ten gevolge van belastingontduiking. Het voor de vaststelling van de mate van vermogensongelijkheid belangrijkste verschil is echter gelegen in de eenheden die als vermogensbezitters worden aangemerkt: voor de vermogensbelasting echtparen en ongehuwden, in de successiestatistieken uitsluitend individuen. Op grond hiervan is te verwachten dat het aandeel van de rijkste 1% van de bevolking volgens de cijfers van de successiebelasting groter is dan volgens de cijfers van de vermogensbelasting.

Ondanks deze problemen laten de op basis van beide statistieken geconstateerde *veranderingen* zich goed met elkaar vergelijken. Overeenstemming over deze veranderingen kan gelden als bevestiging van eerdere bevindingen; waar beide uiteenlopen moeten daar vraagtekens achter worden gezet (zie Tabel 3).

Tabel 3 *Totaal privévermogen geschat volgens a. successiebelasting en b. vermogensbelasting; verschil tussen beide; aandeel van rijkste 1% van bevolking* in totaal privévermogen volgens beide schattingen; Nederland 1912-1947*

jaar	tot. privévermogen		verschil	aandeel rijkste 1%*	
	(a)	(b)		(a)	(b)
	in mrd. guldens		%	%	
1912	11,6	9,6	20,8	67	57
1919	16,4	16,1	1,9	56	50
1929	22,5	20,2	11,4	56	49
1935	15,3	16,3	-6,1	52	42
1938	17,3	17,6	-1,7	51	46
1947	24,8	25,9	-4,2	38	33

*'Bevolking' staat in geval (a) (successiebelasting) voor: individuen van 20 jaar en ouder; in geval (b) (vermogensbelasting) voor echtparen en ongehuwden van 20 jaar en ouder.

Hoewel de discrepanties per jaar niet onaanzienlijk zijn (zoals om genoemde redenen ook te verwachten was), zijn de geconstateerde trends in hoge mate overeenkomstig. De gesignaleerde nivellerings-tendens op langere termijn wordt door de schattingen op basis van de successiestatistiek duidelijk bevestigd, en komt hierin zelfs nog wat geprononceerder naar voren. Ook de door de cijferreeksen van de laatste twee kolommen gesuggereerde veranderingen op korte termijn corresponderen grotendeels met elkaar: een vermindering van vermogensongelijkheid rond de Eerste Wereldoorlog, in de eerste helft van de jaren dertig en rond de Tweede Wereldoorlog, een hoge mate van stabiliteit in de jaren twintig. Alleen de eerder gevonden denivellerings-tendens in de tweede helft van de jaren dertig wordt door de successieberekening niet bevestigd.

Nagegaan is tenslotte, in hoeverre de vermogensverdeling volgens de successiebelasting in de onderzochte jaren (de in de tabel vermelde, alsmede 1916) een lognormale verdeling benaderde. Dit bleek in het algemeen in vrij sterke mate het geval te zijn voor vermogens van f 5000,- en meer (gemiddelde fout 3 à 5%, met uitzondering van 1947, waarvoor een gemiddelde fout van 10,9% werd gevonden), in mindere mate wanneer de vermogensrange werd uitgebreid tot kleinere vermogens. Dit zou in verband kunnen worden gebracht met de ondervertegenwoordiging van kleine vermogens in de successiestatistiek. Wanneer het uitgangspunt van de lognormale verdeling op de successiebelastingvermogens wordt toegepast, daarbij een registratiegrens van f 5000,- wordt aangehouden en van daaruit geëxtrapoleerd wordt naar de hele bevolking, zijn de geschatte vermogenstotalen uiteraard hoger dan de in Tabel 2 onder (a) vermelde totalen; ze overtreffen deze met 6% tot 10%. De berekende aandelen van de rijkste 1% in het totaal worden dan enkele procenten lager (3% à 5%) en komen daarmee dichterbij die volgens de vermogensbelasting te liggen. De vastgestelde veranderingen van deze aandelen in de loop van de tijd wijken volgens deze berekening niet of nauwelijks af van wat eerder werd vastgesteld.

Na 1947 bevatten de successiestatistiek geen informatie meer over het verband tussen leeftijd en omvang van het nagelaten vermogen. Afgezien daarvan, zijn schattingen van de vermogensverdeling op basis van successiegegevens steeds minder goed mogelijk geworden door de periodiek verhoogde vrijstellingen, die bovendien een vrij sterke variatie kennen (afhangen van de relatie tussen erflater en verkrijger), meer dan bij de vermogensbelasting. Zo werd in 1966 de vrijstelling voor de langstlevende echtgenoot drastisch opgetrokken tot f 250.000,- en in 1980 verder verhoogd tot f 350.000,-.

Ook uit niet-gepubliceerde CBS-schattingen van de totale omvang van privévermogens en de

vermogensverdeling op basis van de successiebelasting (onder andere over 1965-1967 en 1972-1979) blijkt het probleem van de ‘missing wealth’. Deze schattingen kunnen dan ook moeilijk als maatstaf van vergelijking dienen. Wel geven ze enige steun aan het vermoeden dat voor recente jaren van de periode 1894-1974 het niet-geregistreerde, overwegend kleinere vermogens omvattende gedeelte van het totale privévermogen met behulp van het uitgangspunt van de lognormale verdeling is onderschat ten opzichte van het geregistreerde gedeelte, wat zou betekenen dat de nivelleringstendens op langere termijn in feite wat sterker is geweest dan in deze studie is geopperd.

IV. Commentaar op enkele beschrijvingen van veranderingen in de vermogensongelijkheid in Nederland

Een van de problemen bij de beschrijving van de veranderingen in de verdeling van privévermogens op basis van statistische gegevens is, dat dezelfde nominale vermogens en vermogensklassen in de loop van de tijd niet steeds dezelfde betekenis hebben: wanneer de prijzen stijgen, of juist dalen, of wanneer de reële vermogens gemiddeld groter worden, of juist kleiner, of wanneer de totale bevolking meer toeneemt dan het aantal geregistreerde vermogensbezitters, of juist minder toeneemt, of wanneer zich een combinatie van dergelijke veranderingen voordoet (wat meestal het geval is), dan kunnen de distributies van de geregistreerde vermogens in de verschillende jaren niet zonder meer met elkaar vergeleken worden, laat staan dezelfde nominale vermogensklassen. Hiermee is in algemene termen de belangrijkste kritiek geformuleerd die te geven valt op sommige eerdere pogingen om op basis van vermogensstatistieken iets te zeggen over veranderingen in de vermogensongelijkheid.

De eerste die voor Nederland zo'n poging deed was de socioloog W. A. Bongers. In een reeks van drie artikelen (Bongers 1910, 1915, 1923) gaf hij aan hoe de mate van vermogensongelijkheid in de loop van de tijd veranderde door de aantallen bezitters per vermogensklasse in het begin- en eindjaar van de door hem beschouwde periode met elkaar te vergelijken. Zo vond hij voor de periode 1908-1913 dat het aantal bezitters van een vermogen van een half miljoen en meer met 18,8% was toegenomen, het aantal bezitters van een vermogen tussen dertienduizend en vijftigduizend gulden daarentegen slechts met 9%, waaruit hij afleidde, dat er een ‘krachtige concentratie van vermogens’ had plaatsgevonden (Bongers 1915, pp. 226 e.v.).

Deze conclusie is niet zonder meer steekhoudend. Door prijsstijgingen (die in de jaren 1908-1913 feitelijk plaatsvonden) verandert de betekenis van nominale vermogensklassen en is het te verwachten dat – bij gelijk blijvende gemiddelde reële vermogens en vermogensverhoudingen – de aantallen bezitters in de hogere vermogensklassen meer zullen toenemen dan in de lagere.

Een voorbeeld kan dit verduidelijken. Stel dat vanaf een bepaald jaar met een bepaalde vermogensverdeling (we nemen hiervoor de statistisch gegeven verdeling van het jaar 1915) de prijzen in snel tempo stijgen, zodat ze na een aantal jaren verdubbeld zijn. Stel verder dat de vermogens de prijsstijging bijhouden – nominaal verdubbelen, reël gelijk blijven. De vermogensverdeling verandert dan in het geheel niet, de aantallen bezitters in elke vermogensklasse veranderen daarentegen sterk, en wel in een mate die per klasse varieert. Naar berekening zouden de verschuivingen er als volgt uitzien:

Vermogensklasse x 1000	Aantal bezitters		Verschuiving %
	beginjaar	eindjaar	
> 1000	600	1830	205
500-1000	1230	3031	146
300- 500	1980	4285	116

200-300	2740	5494	101
100-200	8090	16100	99
50-100	16100	29132	81
30-50	20140		

Bonger zou op grond hiervan concluderen tot een ‘krachtige concentratie van vermogens’.

Bongers bevindingen omtrent een tendens van concentratie van vermogens in de perioden 1894-1908 en 1908-1913 zijn overigens in grote trekken wel aannemelijk (vgl. hoofdstuk IV, par. 4); de veranderingen in prijsniveau en gemiddelde reële vermogensomvang waren in deze periode niet zo sterk dat de vergelijking van aantallen per vermogensklasse tot geheel onjuiste of zinledige conclusies leidde. Anders lag dat echter voor de periode 1913-1920, waarover Bonger zijn derde artikel schreef.

Deze kritiek treft ook, en in versterkte mate, een verslag van een Sub-Commissie uit de Commissie voor Economische Politiek uit 1929 over ‘Inkomens en vermogens in Nederland’ (in *Verlagen en mededelingen van de Afd. Handel en Nijverheid van het Departement van Arbeid, Handel en Nijverheid*, jrg. 1929, nr. 10). Deze subcommissie nam de methode-Bonger over en paste haar toe op een vergelijking van de jaren 1915 en 1927. Vooral voor z’n langere periode is de methode slecht bruikbaar.

Andere auteurs hebben veranderingen in de vermogensongelijkheid weergegeven met behulp van Lorenz-curven. Deze curve geeft een beeld van de ongelijkheid doordat cumulatieve percentages van de populatie van inkomestrekken of vermogensbezitters erin worden afgezet tegen hun aandeel in het totaal van de inkomens of vermogens. In de onderhavige publicaties gaat het om percentages van de geregistreerde vermogensbezitters, afgezet tegen hun aandelen in het totale geregistreerde vermogen. Hiermee wordt dus alleen een beeld gegeven van de ongelijkheid onder degenen die in de vermogensstatistieken zijn opgenomen. Afgezien van deze beperking is een probleem, dat deze statistische vermogensbezitters niet steeds eenzelfde percentage van de hele bevolking uitmaken, en daarom over verschillende jaren strikt genomen niet precies met elkaar vergelijkbaar zijn. Zo worden in een rapport van het NVV uit 1957, *Wenkend Perspectief*, de Lorenz-curven van de vermogensstatistieken over 1938 en 1954 met elkaar vergeleken, – maar de eerste heeft betrekking op 5% van de bevolking (echtparen en ongehuwden van twintig jaar en ouder), de tweede op 7,6 %.

Eenzelfde onnauwkeurigheid begaat de historicus H. van Dijk (1980) in zijn vergelijking van de Lorenz-curven van de vermogensstatistieken over 1919, 1929, 1939 en 1951, die betrekking hebben op respectievelijk 5,5%, 6,1%, 5,0% en 6,7% van de bevolking. Deze onzuiverheid valt echter in het niet bij de talloze andere en grovere slordigheden, fouten en verkeerde interpretaties die deze auteur in achtentwintig bladzijden weet samen te brengen. De door hem geconstrueerde Lorenz-curven (p. 9) kloppen eenvoudigweg niet, en leiden tot de onjuiste conclusie dat er in de jaren twintig sprake was van nivellering, en in de jaren dertig van denivellering in de vermogensverhoudingen. Uit de vermogensstatistieken kan echter moeilijk iets anders worden afgeleid dan dat de vermogensongelijkheid in de jaren twintig weinig veranderde (de ongelijkheid was in 1929 ongeveer even groot als in 1919, terwijl in de tussenliggende jaren de ongelijkheid met de recessie van 1921-1924 eerst afnam, daarna weer toenam) en in de jaren dertig juist verminderde. In beide decennia was er een samengaan van economische crisis en vermindering van de statistisch waarneembare vermogensongelijkheid, precies het tegenovergestelde van wat de schrijver beweert.

De statisticus J.B.D. Derksen (1967) heeft de ontwikkeling van de vermogensverhoudingen tussen 1939 en 1963 weergegeven door de cijfers van de vermogensbelasting in deze beide jaren te betrekken op het nationaal vermogen. Zo’n vergelijking is op zichzelf interessant, zij het problematisch (gezien de uiteenlopende definities van belastbaar privévermogen en nationaal vermogen). Voorwaarde is in elk geval een zo consistent mogelijke bepaling van de omvang van het

nationaal vermogen. Derksen gaat echter uit van een veel te lage schatting van het nationaal vermogen in 1939 ten opzichte van 1963 (namelijk 20 miljard in plaats van tenminste 30 miljard), zodat het door hem gevonden aandeel van de grotere vermogensbezitters in het nationaal vermogen van 1939 relatief te hoog uitvalt, en de nivellering die daarop zou zijn gevolgd veel te drastisch.

In sommige publicaties heeft men veranderingen in de mate van vermogensongelijkheid bepaald met behulp van de zogenaamde alpha van Pareto (Derksen 1967; CBS, *Inkomensverdeling 1962 en vermogensverdeling 1963*, p. 31; Pen & Tinbergen 1977). Deze veronderstelt een bepaalde regelmaat in de vermogensopbouw (zie in deze appendix deel II, paragraaf 1). Naarmate alpha kleiner is, is de ongelijkheid groter.

De bruikbaarheid van deze maatstaf hangt af van het antwoord op de vraag of er over een aanzienlijke variatie van vermogens (c.q. tenminste de vermogens boven de registratiegrens) sprake is van een regelmaat die bij benadering voldoet aan de 'wet van Pareto'. Dit nu blijkt voor de statistische vermogens in Nederland in de verschillende jaren niet het geval te zijn: de per vermogensklasse te berekenen alpha is niet constant, maar neemt af naarmate een lagere klasse genomen wordt. (De veronderstelling van een Pareto-verdeling *binnen* elke vermogensklasse, waar in deze studie van is uitgegaan, is dan ook een vereenvoudigde benadering van de werkelijke verdeling, die alleen redelijk voldoet als de klassegrenzen niet te ruim worden genomen.) Strikt genomen is deze maatstaf dan ook volledig onbruikbaar om veranderingen in de mate van vermogensongelijkheid mee te bepalen. Iets minder strikt genomen, is hij wellicht bruikbaar om veranderingen van jaar tot jaar over een korte periode mee weer te geven (zoals in bovengenoemde CBS-publicatie gebeurt), mits men de klassegrenzen die bij de berekening als uitgangspunt zijn genomen specificceert (zoals dezelfde publicatie nalaat). Zinloos is het echter om, zoals Pen en Tinbergen (1977, pp. 144-145) doen, alpha's voor 1930 en 1965 met elkaar te vergelijken, en misleidend is het het procentuele verschil tussen beide grootheden vervolgens als een reële verandering ('egalitatie met 13%') voor te stellen.

Met deze kritische opsomming wil niet gezegd zijn, dat technisch adequate analyses van de vermogensstatistieken niet te vinden zijn; zie bijvoorbeeld de CBS-publicaties in *Maandstatistiek van het Financiewezen*, december 1960, pp. 493 e.v. en *Sociale Maandstatistiek* 1978, pp. 426 e.v. Een bezwaar tegen verschillende analyses is echter, dat ze weinig jaren in aanmerking nemen, zodat ze alleen iets kunnen zeggen over een korte-termijnverandering (zie bijvoorbeeld ook Slooff 1969), of alleen de uitersten van een bepaalde periode laten zien. Uitzondering hierop vormt een recent artikel van De Meere (1983) over de periode 1894-1940.

In mijn onderzoek heb ik veranderingen in de vermogensverdeling onder meer weergegeven aan de hand van veranderingen in verhoudingen tussen de gemiddelde vermogens van bepaalde percentages van de bevolking (zie hoofdstuk IV, par. 4, in het bijzonder Tabel 3). Deze manier van beschrijven, die verschillende van de hier gesignaleerde problemen ondervangt, is bij mijn weten niet eerder voor de Nederlandse vermogensverhoudingen gebruikt.

Het uitgangspunt van de lognormale verdeling voor het schatten van het totale privévermogen – de tweede manier waarop hier geprobeerd is veranderingen in de vermogensongelijkheid aan te geven – is eerder gehanteerd door Van der Wijk (1939). Deze ging uit van een lognormale verdeling van vermogens boven een te berekenen minimumvermogen. In de praktijk blijkt dit minimumvermogen bij Van der Wijk in nogal onwaarschijnlijke mate te variëren, bijvoorbeeld van min f 400,- in 1920 tot plus f 1000,- in 1923 (pp. 280-281). De voorkeur is dan ook gegeven aan een berekeningswijze die geen minimumvermogen veronderstelt, of liever gezegd, een minimumvermogen van nul. Ook deze veronderstelling is niet helemaal reëel – sommige mensen hebben immers een negatief vermogen – , maar de vertekening die hierdoor is opgetreden mag gering worden geacht.

V. De vermogensstatistieken vanaf 1975

1. *Vermogensstatistieken 1975-1990*

Voor de periode 1975-1989 zijn de CBS-statistieken over de privévermogens in Nederland, net als over de daaraan voorafgaande jaren, gebaseerd op de vermogensbelasting. Zoals aangegeven in deel I van de appendix, is de waarde van deze statistieken vanaf 1975 geringer geworden door invoering en periodieke verhoging van vrijstellingen (in het bijzonder voor zelfstandige ondernemers) en een al langer bestaande tendens van toenemende ontwijking en ontduiking van de vermogensbelasting. De verschillen tussen feitelijke en geregistreerde vermogens zijn daardoor naar alle waarschijnlijkheid verder gegroeid, waardoor uitspraken op basis van de statistieken over de vermogensverhoudingen en veranderingen daarin voor deze periode nog twijfelachtiger worden. Niettemin geven deze statistieken bij vergelijking tussen opeenvolgende jaren wel aanwijzingen voor verandering in de richting van toe- of afnemende ongelijkheid. Zo laten de cijfers voor de jaren 1980-1990 een gestage en relatief sterke groei van de aantallen miljonairs-in-guldens zien (veel sterker dan op grond van de stijging van inkomens en prijzen te verwachten zou zijn), terwijl de registratie op grond van de vermogensbelasting vermoedelijk onvollediger werd; het is derhalve aannemelijk dat de statistisch waargenomen groei een werkelijke groei inhoudt, die groter was dan wat de cijfers aangeven. Iets dergelijks kan ook worden gezegd over de uit de statistieken af te leiden stijging van het gezamenlijke vermogen van de rijkste 3% van de bevolking ten opzichte van het nationaal inkomen tussen 1980 en 1988 (hoofdstuk VIII, p. 348): waarschijnlijk was die in werkelijkheid groter dan uit de cijfers blijkt. Zo ook indiceren de op basis van de statistieken geconstateerde verschuivingen sinds 1970 in de verhoudingen tussen het gemiddelde vermogen van de rijkste 1% en dat van de rijkste 3 tot 4% (Tabel 29) een omslag rond 1980 van vermindering naar toename van ongelijkheid; het is niet aannemelijk dat deze verschuivingen tot veranderingen in de registratie van vermogens zouden kunnen worden herleid.

2. *Cijfers over de vermogens van Nederlandse huishoudens: 1990-1993-2000 en 2006-2012*

Met ingang van 1990 publiceert het CBS cijfers over de vermogens van alle Nederlandse huishoudens. Hiertoe zijn gegevens op basis van de vermogensbelasting (tot en met 2000) gecombineerd met gegevens uit de administratie van de inkomstenbelasting en de resultaten van een jaarlijkse enquête onder een steekproef van Nederlandse huishoudens, het Sociaal-Economisch Panelonderzoek (SEP) (Meuwissen 1994, 1995; Trimp 1998). Behalve dat deze cijfers in principe de hele Nederlandse bevolking (dat wil zeggen alle personen die in Nederland woonachtig zijn) bestrijken in plaats van een minderheid daarvan, behelzen ze ook andere veranderingen ten opzichte van de eerdere vermogenscijfers:

- a. De *eenheden* die als vermogensbezitters worden aangemerkt zijn nu huishoudens in plaats van echtparen en ongehuwde individuen.
- b. De afbakening van de *goederen* die tot de statistisch waargenomen privévermogens worden gerekend, is enigszins gewijzigd. Anders dan op basis van uitsluitend de vermogensbelasting, worden consumptiegoederen (afgezien van de eigen woning) geheel buiten beschouwing gelaten, inclusief voer- en vaartuigen en kostbaarheden zoals sieraden en edelgesteenten, die eerder wel werden meegeteld. Ook aanspraken op uitkeringen krachtens een levensverzekering worden buitengesloten.
- c. Bij de *waardering* van goederen wordt voor eigen woningen de verkoopwaarde in onbewoonde staat genomen. In de eerdere statistieken werd uitgegaan van de waarde van de woning in bewoonde staat, die in de regel werd gesteld op 60% van de verkoopwaarde.

Al deze wijzigingen, vooral de eerste en de laatste, hebben implicaties voor het vaststellen van veranderingen in de vermogensverdeling, zoals verderop zal worden toegelicht. Een complicatie hierbij is dat de voor 1990 en 1991 gepubliceerde cijfers (Meuwissen 1994, 1995) nog een min of meer experimenteel karakter hadden; pas met ingang van 1993 geeft het CBS een

doorlopende reeks over opeenvolgende jaren, te vinden op statline.cbs.nl.

Met de afschaffing van de vermogensbelasting als onderdeel van een ingrijpende belastinghervorming in 2001 werd de samenstelling van vermogensstatistieken een aantal jaren gestaakt. De *statistieken vanaf 2006* baseren zich voornamelijk op de opgaven voor de inkomstenbelasting, die onderverdeeld zijn in drie 'boxen' met uiteenlopende belastingtarieven. Box 1 omvat onder meer 'inkomsten uit eigen woning', die berekend worden op basis van de waarde van de eigen woning en de hypotheekschulden, alsook winst uit de eigen onderneming, die onder meer wordt afgeleid uit veranderingen in de balanswaarde van het ondernemingsvermogen. Box 2 heeft betrekking op inkomsten uit 'aandelen aanmerkelijk belang', die het bezit van minimaal 5% van een besloten of naamloze vennootschap inhouden. Via Box 3 tenslotte worden inkomsten uit verschillende vormen van vermogen belast volgens een verondersteld rendement van 4%: bank- en spaartegoeden, effecten, onroerend goed buiten de eigen woning, en andere goederen, zoals roerende zaken die geld opleveren, trustvermogen en aandelen in onverdeelde boedels. De gegevens van de inkomstenbelasting worden aangevuld, gecontroleerd en zo nodig en mogelijk gecorrigeerd door andere gegevens: opgaven van financiële instellingen, gegevens over huizenprijzen (WOZ-waarden), geaggregeerde cijfers van de Nationale Rekeningen. Kleine spaartegoeden, een groot deel van de betaalrekeningen en kleine schulden vallen echter buiten de waarneming. Eerder kon dit deels worden opgevangen door het bovengenoemde Sociaal-Economische Panelonderzoek, maar dit is in 2003 stopgezet (Claessen 2010).

Tot 2011 waren de vermogensstatistieken gebaseerd op een steekproef van belastingplichtigen in het kader van het Inkomenspanelonderzoek (IPO). Met ingang van dit jaar wordt gewerkt met een 'integrale waarneming', die alle belastingplichtigen omvat (Pouwels-Urlings 2014).

3. Het vaststellen van veranderingen in de vermogensverdeling

3.1. De overgang van 1990

Uit een vergelijking van de cijfers op basis van de vermogensbelasting met de nieuwe ramingen vanaf 1990 blijkt dat de eerste cijfers niet alleen een veel kleiner deel van de bevolking bestrijken, maar ook per vermogensklasse veel lager uitvallen. Tabel 4 geeft dit aan voor het jaar 1990.

Tabel 4: Vermogensverdeling in 1990 volgens vermogensbelasting (a) en nieuwe ramingen (b): aantallen bezitters en totale vermogen per vermogensklasse, en geschatte aandeel van rijkste 1% in totale privévermogen volgens beide soorten gegevens

Klasse x f 1000,-	N x 1000			Vermogen in mln. guldens		
	a	b	verschil (%)	a	b	verschil (%)
> 1000	51,5	80	51	126,9	192,4	52
750-1000	31,4	50	59	27,0	39,7	47
500-750	68,9	100	45	41,7	64,5	55
400-500	50,4	70	39	22,5	33,2	47
300-400	74,2	130	75	25,7	46,6	81
200-300	104,4	310	197	25,8	73,4	184
< 200	7221,3	5120			197,2	
totaal	7602	5860		448*	647	44
rijkste 1%				33% (31%)* 25%*		

*geschat; bij percentage tussen haakjes onder a zijn huishoudens als eenheden genomen.

De verschillen tussen beide cijferreeksen kunnen slechts voor een gering deel aan het verschil in vermogensbezittende eenheid - echt)paren plus ongehuwden tegenover huishoudens - worden toegeschreven. Ze geven vooral aan hoezeer de registratie op basis van de vermogensbelasting de werkelijke privévermogens onderschatte. In het voorgaande zijn redenen genoemd om te vermoeden dat die onderschatting in de loop van de jaren zeventig en tachtig aanzienlijk is toegenomen.

De tabel laat zien dat de verschillen het grootst zijn in de twee laagste vermogensklassen boven de registratiegrens van de vermogensbelasting: de klasse van drie- tot vierhonderdduizend gulden en, nog veel meer, die van twee- tot driehonderdduizend gulden. Dat wijst erop dat de ongelijkheid in de verdeling volgens de vermogensbelasting wordt *overschat* in vergelijking met de verdeling volgens de nieuwe ramingen. Dat blijkt uit ook uit het verschil in het berekende aandeel van de rijkste 1% in het totale privévermogen: 33% volgens de vermogensbelasting (en 31% als uitgegaan wordt van huishoudens), 25% volgens de nieuwe ramingen. De onevenredig sterke onderschatting van de vermogens in de laagste twee vermogensklassen volgens de vermogensbelasting kan voor een deel worden toegeschreven aan de verhoogde vrijstellingen voor zelfstandige ondernemers, voor een ander en belangrijker deel aan het feit dat voor eigen woningen 60% van de marktwaarde is genomen. Beide bronnen van vertekening zijn in de loop van de tijd sterker geworden; de laatste doordat de waardering van eigen woningen op 60% langzamerhand regel werd en doordat het eigenwoningbezit zich uitbreidde en een groter deel van het privévermogen in beslag ging nemen. Aangezien eigen woningen een groter deel van het vermogen vormen naarmate het vermogen kleiner is, betekent de onderwaardering ervan een overschatting van de ongelijkheid.

De verschuiving van echt)paren en ongehuwde individuen naar huishoudens als eenheden betekent eveneens dat de ongelijkheid in het eerste geval te hoog wordt geschat ten opzichte van de schattingen op basis van de nieuwe gegevens. Het geheel buiten beschouwing laten van duurzame consumptiegoederen (afgezien van de eigen woning) in de definiëring van privévermogen sinds 1990 houdt daarentegen in dat de ongelijkheid volgens de nieuwe gegevens wordt overschat ten opzichte van de oudere; dit vertekende effect is waarschijnlijk echter gering.

Gezien de grote verschillen tussen de oude en de nieuwe gegevens is het lastig om op basis hiervan een beeld te geven van de langetermijntontwikkeling in de vermogensongelijkheid waarin de schattingen voor de jaren vanaf 1990 aansluiten bij die voor eerdere jaren. Om toch tot een zo een consistent mogelijke reeks te komen, zijn verschillende operaties verricht, waarbij als indicator voor de ongelijkheid het aandeel van de rijkste 1% van de bevolking in het totale privévermogen is genomen:

- Voor de jaren vóór 1990 is het aandeel van de rijkste 1% herberekend met als uitgangspunt dat niet echt)paren en ongehuwden maar huishoudens de bezittende eenheden zijn. Daartoe is de omvang van de populatie gesteld op het aantal huishoudens in Nederland. Aangenomen is daarbij dat de omvang van het vermogen per eenheid hierdoor niet verandert; een niet geheel correcte aanname, waarvan het vertekende effect echter gering mag worden geacht. Het aandeel van de rijkste 1% komt door deze herberekening steeds enkele procenten lager uit.
- Ter correctie van de overschatting van de ongelijkheid volgens de vermogenscijfers in de jaren tachtig is het aandeel van de rijkste 1% voor de jaren 1980-1984 op 2,5% lager gesteld dan uit de berekeningen volgde, en is dit aandeel vervolgens afgetopt op 24% voor de jaren 1986-1989.
- De gegevens volgens de nieuwe ramingen houden voor 1990 waarschijnlijk nog een overschatting van de ongelijkheid in ten opzichte van de reeks voor de jaren vanaf 1993. Terwijl de ongelijkheid tussen 1990 en 1993 volgens deze gegevens afnam, steeg die in deze jaren volgens de gegevens van de vermogensbelasting. Ter (voorzichtige) correctie is het aandeel van de rijkste 1% volgens de nieuwe gegevens voor 1990 gesteld op 24% in plaats van 25%.

Deze verschillende ingrepen leveren een doorlopende reeks op die is weergegeven in Grafiek 2 en Grafiek 6 (voor zover het Nederland betreft) van hoofdstuk VIII. Onderstaande tabel 5 geeft de corresponderende cijfers voor een aantal jaren.

Tabel 5: Geschatte aandeel van rijkste 1% van Nederlandse huishoudens in totale privévermogen volgens doorlopende tijdreeks, 1900-2012

jaar	rijkste 1%	jaar	rijkste 1%
1900	48	1974	25
1910	50	1980	21
1920	44	1990	24
1930	42	1993	22
1940	38	2000	22
1950	29	2006	21,5
1960	34	2010	22
1970	27	2012	24

In deze reeks wordt de daling van de ongelijkheid in de jaren zeventig waarschijnlijk overschat en de stijging van de ongelijkheid in de jaren tachtig onderschat, terwijl het ook aannemelijk is (om eerder genoemde redenen) dat de cijfermatige daling tussen 1990 en 1993 geen werkelijke vermindering van ongelijkheid weerspiegelt. Hieruit valt te concluderen dat de toename van de ongelijkheid tussen 1980 en 2012 alles bij elkaar *groter* is dan uit de cijfers van bovenstaande tabel en de daarmee corresponderende, meer gedetailleerde Grafiek 2 in het boek (p. 347) naar voren komt - nog afgezien van overwegingen met betrekking de (on)betrouwbaarheid van de cijfers, die verderop ter sprake zullen komen. Deze tabel en grafiek geven de feitelijke veranderingen dus niet zuiver weer. Wel geven ze een veel beter beeld van de langetermijnontwikkeling dan andere grafische voorstellingen van deze ontwikkeling die recentelijk zijn gepubliceerd, waarin cijfers voor de periode van 1900 tot ongeveer 1980 zonder correctie zijn overgenomen uit mijn onderzoek (Wilterdink 1984, 1994) en in één figuur samengebracht met CBS-schattingen over de jaren negentig en daarna.[21] Daaruit ontstaat een misleidend beeld van een veel verdergaande egalisering dan in werkelijkheid heeft plaatsgevonden.

3.2. Veranderingen na 2000

Het niet meetellen van een deel van de betaalrekeningen en de kleine spaarrekeningen vanaf 2006 houdt in dat op dit punt vooral de kleine vermogens te laag zijn geschat en dat derhalve de ongelijkheid wordt overschat ten opzichte van de jaren 1993-2000. Het niet (of minder) in rekening brengen van kleine schulden werkt echter in tegengestelde richting. Daarnaast wijst de scherpe daling van het geregistreerde ondernemingsvermogen tussen 2000 en 2006 (van 6,2% tot slechts 2,2% van het totale privévermogen) erop dat dit volgens de nieuwe registratie wordt onderschat, hetgeen eveneens impliceert dat de ongelijkheid wordt onderschat ten opzichte van die in eerdere jaren. Wat per saldo het effect van deze wijzigingen bij elkaar is op de statistisch waargenomen vermogensongelijkheid, is moeilijk te zeggen.

Voor het jaar 2011 heeft het CBS vermogenscijfers volgens zowel de dan toe gevolgde steekproefmethode als de nieuwe methode van integrale waarneming gepubliceerd. Hieruit blijkt dat het aandeel van vooral grote vermogens in het totale privévermogen volgens de laatste methode wat hoger uitvalt; het aandeel van de rijkste 0,5% verschuift van 17,1% naar 18,0%, dat van de rijkste 1% van 23,0% naar 23,8%, dat van de rijkste 5% van 45,1% naar 45,7%, dat van der rijkste 10% van 60,2% naar 60,7%, dat van de rijkste 20% van 79,4% naar 79,7%. De verschuiving in de Gini-index is miniem, van 0,816 naar 0,818. Afgemeten aan het aandeel van grote vermogensbezitters in het totale privévermogen, wordt de ongelijkheid volgens de steekproefmethode dus iets onderschat (kennelijk waren grote vermogens in de steekproef ondervertegenwoordigd), zodat de toename van de ongelijkheid na 2010 volgens dit criterium iets kleiner wordt dan uit de cijfers blijkt. Het betreft een kleine vertekening, waar de statistisch

waargenomen toename van ongelijkheid slechts voor een gering deel aan kan worden toegeschreven.

4. Onvolledige registratie: bronnen en indicaties van vertekening in de statistieken vanaf 1993

Ook voor de vermogensstatistieken vanaf 1993 geldt dat een belangrijke bron van vertekening gelegen is in het feit dat ze berusten op belastingopgaven. Vermogens worden onderschat door onvolledige opgave van de goederen die belastingplichtigen in eigendom hebben en onderwaardering van sommige van deze goederen. Bronnen van vertekening van de vermogensverhoudingen zijn gelegen in het feit dat a) sommige vermogensbestanddelen vollediger worden opgegeven en geregistreerd dan andere en b) sommige bevolkingsgroepen meer in staat en geneigd zijn dan andere om delen van hun vermogen buiten de belastingopgaven te houden.

(a) Onroerende goederen en in het bijzonder eigen woningen lenen zich beter dan andere vermogensbestanddelen voor een adequate registratie; ze zijn direct zichtbaar, immobiel, nauwkeurig omschreven, de marktwaarde ervan kan redelijk nauwkeurig worden bepaald en belastingopgaven zijn op dit punt goed te controleren. Dat betekent dat de totale omvang van het bezit van onroerend goed en meer specifiek van het eigenwoningbezit statistisch wordt overschat ten opzichte van andere goederen. Waar volgens de vermogensstatistiek de bruto waarde van eigen woningen liefst 59% van het totale privévermogen uitmaakt, ligt het werkelijke percentage ongetwijfeld lager. Omdat het eigenwoningbezit een groter deel van het privévermogen beslaat naarmate het vermogen kleiner is, houdt deze overschatting een onderschatting van de ongelijkheid in. En omdat met de uitbreiding van het eigenwoningbezit en de sterke stijging van de huizenprijzen tot de crisis van 2008-2009 de totale waarde van dit bezit absoluut en relatief is gegroeid (in 1993 bedroeg het volgens de statistiek nog 52% van het totale privévermogen), is deze vertekening in deze periode groter geworden, waardoor de toename van de ongelijkheid wordt onderschat.

Daartegenover worden goederen waarvan de marktwaarde moeilijk te bepalen is vaak ondergewaardeerd. Dit betreft vooral incurante aandelen van besloten vennootschappen en ondernemingsvermogen, en omdat dit kapitaal sterk geconcentreerd is bij de rijkste 1 à 5 procent van de huishoudens, wordt ook hierdoor de ongelijkheid onderschat. Met de afschaffing van de vermogensbelasting in 2001 is de onderwaardering van ondernemingsvermogen waarschijnlijk toegenomen; een aanwijzing hiervoor is de statistisch waargenomen daling van het aandeel van dit vermogen in het totale privévermogen van 6,2% in 2000 tot 2,2% in 2006. Ook dit betekent een onderschatting van de toename van ongelijkheid.

(b) Bezitters van grotere privévermogens – onder wie zelfstandige ondernemers, directeuren-groootaandeelhouders en rijke beleggers – zijn bij uitstek gemotiveerd en in staat om delen van het vermogen uit het zicht van de belastingdienst te houden, of voor een waarde te boeken die lager ligt dan de marktwaarde. Hierboven (par. I, 1.2) is opgemerkt dat de mogelijkheden van belastingontwijking en -ontduiking sinds de jaren zestig groter zijn geworden, en met de groeiende mobiliteit van kapitaal heeft deze ontwikkeling zich sinds de jaren tachtig en negentig waarschijnlijk verder doorgezet. Op het internationale vlak blijkt de (toenemende) onbetrouwbaarheid van de statistieken over vermogens uit het feit dat de som van de saldo's van het netto buitenlands vermogen (belegd vermogen van ingezetenen van een land in het buitenland minus het door buitenlanders belegde vermogen in dat land) van alle landen ter wereld volgens deze statistieken niet op nul uitkomt, zoals zou moeten, maar negatief is – en tenminste sinds het begin van deze eeuw steeds negatiever is geworden. Zucman (2013) leidt hieruit af dat aanzienlijke delen van het in het buitenland belegde vermogen van diverse landen (met name de rijke landen van West-Europa en Noord-Amerika) zich aan belasting en registratie onttrekken; hij schat dat eind 2008 tenminste 4490 miljard dollar aan niet-geregistreerd vermogen in belastingparadijzen was ondergebracht, wat neerkomt op 6% van al het financiële privévermogen in de wereld (pp. 1341-1344). Gezien de grote openheid van de Nederlandse economie en de grote en groeiende omvang van de kapitaalexport is het aannemelijk dat dit percentage voor Nederland eerder hoger dan lager zal liggen en sinds de jaren negentig is toegenomen. Aangenomen mag ook worden dat deze

missing wealth voornamelijk toebehoort aan bezitters van grote vermogens.

Opmerkelijk is dat waar Nederland – conform een oude traditie – de afgelopen decennia steeds een groot overschot op de lopende rekening van de betalingsbalans heeft gekend, en daarmee een spaaroverschot heeft waardoor er per saldo kapitaal geëxporteerd is, dit volgens de cijfers van de Nederlandsche Bank en het CBS toch niet heeft geleid tot een groot en voortdurend groeiend positief vermogenssaldo ten opzichte van het buitenland. Volgens Boonstra (2008) is dit 'zwarte gat' grotendeels te verklaren uit ongunstige valuta-veranderingen en relatief lage rendementen op kapitaal dat in het buitenland is belegd – maar dan blijft er nog een aanzienlijke onverklaarde rest, die althans ten dele zou kunnen worden toegeschreven aan belastingontwijking.[22]

Bij vergelijking van ramingen van het nationaal vermogen en componenten daarvan met de statistieken van de privévermogens komen eveneens moeilijk te verklaren discrepanties naar voren. Onderstaande tabel laat dit zien voor het jaar 2010.

Tabel 6: Opbouw Nederlands nationaal vermogen in 2010 (begin van jaar), in miljarden euro's en procenten van het totaal

<i>Delen nationaal vermogen</i>	<i>Absolute bedragen</i>	<i>Perc.</i>
Huishoudens	1512,3	45,0
IZWh's*	2,2	0,1
Pensioenen en levensverz.	900,1	26,8
Overheid	401,7	11,9
Niet-fin. vennootschappen	406,9	12,1
Fin. instellingen	138,8	4,1
Totaal	3362,0	100
Verh. t.o.v. nat.ink.	6,5	
Privévermogen volgens vermogensstatistiek	1213,4	36,1

Bron: *Nationale Rekeningen 2013*

* Instellingen zonder winstoogmerk ten behoeve van huishoudens, waartoe onder meer vakbonden en sportverenigingen worden gerekend. Andere instellingen zonder winstoogmerk zijn gerubriceerd bij de overheid (voorzover ze grotendeels afhankelijk zijn van overheidssubsidies, zoals onderwijsinstellingen en musea), weer andere bij de niet-financiële vennootschappen (voorzover hun inkomsten grotendeels berusten op betalingen van afnemers of cliënten, zoals woningcorporaties en ziekenhuizen).

Het totale vermogen van huishoudens in 2010 zou volgens de laatste raming van de Nationale Rekeningen 1512,3 miljard euro bedragen, terwijl de vermogensstatistieken niet hoger komen dan een totaalbedrag van 1213,4 miljard: een verschil van bijna 300 miljard, wat betekent dat twintig procent van de privévermogens niet in de verdelingsstatistiek terecht komt. Het verschil tussen feitelijke en geregistreerde privévermogens is waarschijnlijk nog veel groter, aangezien ook in de ramingen van het nationaal vermogen het totale vermogen van huishoudens vermoedelijk wordt onderschat. Dit gezien de onvolledige waarneming van in het buitenland belegd kapitaal (zie boven) en het gegeven dat een deel van het onder niet-financiële vennootschappen en financiële instellingen gerubriceerde vermogen aan privé-eigenaren oftewel huishoudens is toe te rekenen. Onderschatting van speciaal de zeer grote vermogens in de vermogensstatistiek komt op een meer directe manier naar voren bij vergelijking van de cijfers hiervan met de lijsten van de vijfhonderd rijkste Nederlanders die het maandblad *Quote* sinds 1997 jaarlijks publiceert. Volgens de lijst van 2012 bezaten de vijfhonderd rijkste Nederlanders in dat jaar een gezamenlijk vermogen van 106,6

miljard euro, ofwel gemiddeld ruim 213 miljoen. Dat is niet veel minder dan het totaal van 108,6 miljard euro dat volgens het CBS de rijkste 0,1% van de bevolking, 7406 huishoudens, met elkaar in 2012 zou bezitten. Voor al die huishoudens minus de rijkste vijfhonderd zou dan in totaal twee miljard euro over blijven, slechts 290 duizend per huishouden, terwijl ze volgens dezelfde statistiek elk over minimaal vijf miljoen euro beschikken. Deze aanmerkelijke discrepantie kan deels worden toegeschreven aan het feit dat de Quote-lijst ook rijke Nederlanders omvat die buiten Nederland wonen en daarom niet onder de Nederlandse belastingen vallen en aan het meerekenen van luxe consumptiegoederen zoals kunstvoorwerpen. Ook is het mogelijk dat *Quote* sommige vermogens overschat, bijvoorbeeld doordat schulden er onvoldoende in verdisconteerd zijn. Maar aangenomen dat de lijst niet louter op giswerk berust, blijft de discrepantie toch zo groot dat zij voor een deel moet worden toegeschreven aan het feit dat de vermogens van zeer rijke Nederlanders in de officiële statistieken sterk worden onderschat.

De vergelijking wijst er ook op dat die onderschatting in de loop van de tijd groter is geworden. Volgens de Quote-lijsten groeide het gemiddelde vermogen van de vijfhonderd rijksten van Nederland (naast individuen ook families – pas met ingang van 2012 werden alleen individuen als eenheden genomen) van 68 miljoen euro in 1997 tot 286 miljoen in 2011: ruim een verviervoudiging in een periode dat het gemiddelde vermogen van alle Nederlandse huishoudens volgens de statistieken iets meer dan verdubbelde en dat van de rijkste 0,5% 2,3 maal zo groot werd. Wellicht wordt de groei van zeer grote vermogens in de Quote-lijsten overschat doordat het speurwerk van het blad steeds beter is geworden, maar dan nog is het verschil in de mate van waargenomen groei opvallend.

Alles bij elkaar kan geconcludeerd worden dat de vermogensstatistieken de toename van de ongelijkheid sinds 1993 onderschatten. Anders gezegd, het beeld van bijna-stabiliteit in de relatieve verhoudingen in de periode 1993-2008 dat uit deze statistieken is af te leiden houdt een zekere vertekening in, doordat de relatief sterke groei van grotere vermogens hierin is onderschat.

Noten

1. Voor 1975 gold een zelfstandigenaftrek van f 50.000,- (*Staatsblad* 1974, no. 777), voor 1976 en latere jaren verhoogd tot f 90.000,- (*Staatsblad* 1975, no. 707). In 1981 werd de zelfstandigenaftrek verhoogd tot maximaal f 250.000,- (*Staatsblad* 1980, no. 685).
2. Oorspronkelijke wettekst in *Staatsblad* 1892, no. 223; wijzigingen in *Staatsblad* 1918, 504 en *Staatsblad* 1928, 68.
3. Tussen 1928 en 1964 was het bedrag tot welk deze vrijstelling gold f 2000,-, daarna f 5000,-. De genoemde vrijstellingen gelden overigens niet wanneer de bezittingen tot een onderneming behoren.
4. Hoewel zelfs hierbij complicaties kunnen rijzen. Zo kan de waarde van een vordering lager gesteld worden dan het nominale geldbedrag, indien de vordering niet direct opeisbaar is (tenzij dit gecompenseerd wordt door een extra hoge rente) of de rente lager dan normaal is. Geppart 1972, pp. 176-177. De wet van 1892 stelde de waarde van een hypotheaire vordering overigens expliciet gelijk aan 'het bedrag van het kapitaal' (art. 7).
5. Art. 8.1.c. Deze bepaling was niet in de wet van 1892 opgenomen, werd wel als regel in de jurisprudentie ontwikkeld. Goodwill is overigens alleen vrijgesteld voorzover deze als een afzonderlijke zaak kan worden beschouwd, niet voorzover hij de waarde van de onderneming als geheel verhoogt, een complicatie die de vrijstellingsregel bijzonder onduidelijk maakt. Vgl. Van Soest 1974, pp. 290-291. (Volgens de wetswijziging van 1980 wordt goodwill weer wel meegerekend.)
De waarde van zelfstandige ondernemingen is überhaupt onduidelijk geregeld. De oude wet rangschikte ondernemingen onder 'overige zaken' en stelde, nogal mistig, dat die moesten 'worden geschat naar hare geldswaarde, in verband met hare bestemming, voor zoover deze op de waarde invloed heeft' (art. 7), waaruit men in elk geval kon afleiden dat het rendement van de onderneming een belangrijk richtsnoer voor de waardebepaling was; tegelijk maakte een ander wetsartikel (art. 9) het mogelijk de waarde te nemen naar het balanstotaal. In de nieuwe wet wordt over de waarde van privé-ondernemingen niets expliciet gezegd; in principe moet voor niet-NV's (en niet-BV's) de marktwaarde van de verschillende onderdelen van de onderneming (gebouwen, machines, voorraden enzovoort) worden bepaald, maar tevens rekening worden gehouden met het feit dat deze met elkaar een geheel vormen.
6. Van belang was met name een administratieve beslissing in 1950 hieromtrent met betrekking tot de

Successiewet. Verschillende rechterlijke uitspraken inzake de vermogensbelasting volgden deze interpretatie. Zeker vóór 1950 was deze echter nog niet algemeen aanvaard. Geppart 1972, p.174. De 60%-norm voor bewoonde huizen is bij de wijziging van 1980 in de wet vastgelegd.

7. Maar niet in alle opzichten. Zo rekent de wet van 1964, in tegenstelling tot die van 1892, latente belastingschulden tot de aftrekbare posten, waarvoor een aparte forfaitaire regeling is gemaakt (art. 4). Zie Van Soest 1974, pp. 276, 283. Materiële belastingschulden waren al onder de oude wet aftrekbaar.

8. Hofstra 1977, onder andere p. 199. Het onderstaande is ontleend aan deze inleiding, aan andere literatuur en aan een aantal gesprekken, gevoerd met (voormalige) belastingadviseurs en belastingfunctionarissen.

9. De belastingpraktijk vormt een van de duidelijkste voorbeelden van onderhandelen over de 'definitie van de situatie' en van een resulterende 'negotiated order', termen die in het symbolisch interactionisme centraal staan maar die bij mijn weten nooit op de belastingpraktijk zijn toegepast. Zie bijvoorbeeld Van Hoof 1977, p. 130.

10. Dit zou men kunnen interpreteren als een streven een positieve ruilrelatie te vestigen. Adriani & Van Hoorn (1954) benadrukken de waarde van zo'n positieve ruil in de relatie tussen belastingambtenaar en belastingplichtige: '[...]de ambtenaar kan door zijn optreden de afstand nog groter maken, maar ook kan hij door begrip te tonen voor de moeilijkheden van de ander diens stemming jegens de fiscus verbeteren [...]. Hij moet er zich van bewust zijn dat elke door hem begane onjuistheid, b.v. het ontwijken van het materiële probleem door zich op formele voorschriften te beroepen, een belastingbetaler tot een hardnekkige ontduiker kan maken' (p. 338). Zie voor een poging om met behulp van de sociologische ruiltheorie de relatie tussen belastingheffende overheid en belastingbetalende burgers te interpreteren: Van de Braak 1981.

11. Al is deze 'moraal' nooit erg sterk geweest. Zie voor historische voorbeelden Ardant 1975 en Van Deursen 1979, pp. 37-38. Resultaten van enquête-onderzoek waaruit dit blijkt worden besproken door Vinke & Berghuis-van der Wijk 1975, pp. 31-33- 53 e.v.

12. De stijging van de druk van de inkomstenbelasting voor de hogere-inkomensgroepen volgens officiële tarieven was in de periode 1970-1978 veel sterker dan in de jaren zestig; Van Bijsterveld 1980, p. 45.

13. Volgens de Algemene Wet inzake Rijksbelastingen van 1959. Zo ontvangt bijvoorbeeld iemand die een belastbare vermogenssom van f 100.000,- verzwijgt een maximale boete (bij een tarief van 0,8%) van f 800,-. De in 1918 ingevoerde boetebepaling (*Staatsblad* 1918, 504, art. 45d) was strenger, namelijk maximaal 300% van het ontdoken bedrag. In de praktijk wordt een maximale boete overigens heel zelden opgelegd; vgl. Drost e.a. 1980, pp. 77 e.v.

14. In de loop van de tijd is de periode tussen het tijdstip waarop de cijfers betrekking hebben en het tijdstip van publicatie eerder langer dan korter geworden; zo kwamen de cijfers over 1970 pas in 1976 beschikbaar.

15. Vóór de Tweede Wereldoorlog vielen de in de statistieken opgenomen vermogensbezitters geheel samen met degenen die vermogensbelasting betaalden; daarna was dat niet meer het geval omdat de aanslaggrens variabel werd.

16. Levensverzekeringspolissen en lijfrenten maakten in de jaren 1953-1963 slechts tussen de 0,5 en 2% van het totale geregistreerde privévermogen uit. In 1960 was de totale waarde hiervan minder dan 400 miljoen, terwijl de beleggingen van levensverzekeringsmaatschappijen toen een totale waarde van 8 miljard bereikten; minder dan 5% hiervan was dus als privévermogen geregistreerd.

17. Dit is het geval wanneer de vermogens van minderjarige kinderen minder ongelijk verdeeld zijn dan die van hun ouders. Groot zal het effect van het meerekenen van deze vermogens overigens niet zijn. Van de geregistreerde vermogens maken de vermogens van personen jonger dan twintig jaar in elk geval een verwaarloosbaar klein percentage uit: in 1951, 1955, 1963 en 1968 steeds beneden de 1%.

18. Zie bijvoorbeeld Lampman 1962, pp.135 e.v. (over de VS); CBS, *Inkomensverdeling 1962 en vermogensverdeling 1963*. Worden in 1963 de levensverzekeringen en lijfrentes in het geheel niet meegerekend, dan verschuift het aandeel van de vermogens van miljonairs (ruim 1% van de geregistreerde vermogensbezitters) van 19,1 naar 19,2% van het totaal van de geregistreerde vermogens.

19. Deze kwestie is vooral betrokken op de inkomensstatistieken. Zie voor een uitvoerige kritiek op de gebruikelijke 'naïeve' interpretatie van de Britse inkomensstatistieken: Titmuss 1962. Vgl. voor Nederland: J.A.J. de Vries 1970, pp. 18-19. Minder sceptisch, maar eveneens voorzichtig is Douben 1970.

20. Vgl. Davies 1979, die voor Canada 1970 de resultaten van een enquête vergeleek met eigen schattingen op basis van institutionele gegevens, gecombineerd met inkomensgegevens: terwijl het totaal van de vermogens volgens deze gegevens liefst 85% hoger was dan volgens de enquête, verschilden de vermogensverhoudingen (het aandeel van de rijkste 1%, 5% etcetera) volgens beide onderzoeken slechts weinig.

21. Zie Roine & Waldenström 2014, pp. 55-56 en 121 (Figure 13); Caminada, Goudswaard, Knoef 2014; en Nota aan de Tweede Kamer der Staten-Generaal d.d. 16 september 2014 betreffende de Nederlandse vermogensverdeling van de Minister van Sociale Zaken en Werkgelegenheid, L.F. Asscher, en de Staatssecretaris van Financiën, E. Wiebes, p. 6, Figuur 1.

22. Boonstra (2008, i.h.b. p. 156, tabel 6.6) berekent dat op basis van de jaarlijkse overschotten op de betalingsbalans het buitenlandse vermogenssaldo van Nederland in de periode 1987-2005 met 207,8 miljard euro zou zijn vermeerderd, terwijl het volgens gegevens van De Nederlandsche Bank in de periode met 28,2 miljard is verminderd. Van deze discrepantie van 236 miljard zou 176,2 miljard uit buitenlandse vermogensverliezen te verklaren zijn. Blijft over een onverklaarde rest van 59,8 miljard, dat is 11% van het BBP van 2005.

Literatuur

- Adriani, P.J.A. en J. van Hoorn: *Het belastingrecht*, deel II. L.J. Veen, Amsterdam 1954
- Aitchison, J. & J.A.C. Brown: *The lognormal distribution*. Cambridge University Press, Cambridge 1963
- Ardant, Gabriel: 'Financial Policy and Economic Infrastructure of Modern States and Nations', in: Charles Tilly (ed.): *The Formation of National States in Western Europe*. Princeton University Press, Princeton 1975, pp. 164-242
- Atkinson, A.B.: *Unequal Shares. Wealth in Britain*. Penguin, Harmondsworth 1974 (rev.ed.)
- Atkinson, A.B. & A.J. Harrison: *Distribution of Personal Wealth in Britain*. Cambridge University Press, Cambridge etc. 1978
- Bonger, W.A.: 'Vermogen en inkomen in Nederland', *De Nieuwe Tijd*, XV, 3, 1910, pp. 236-245
- Bonger, W.A.: 'Vermogen en inkomen in Nederland (II, 1908-1913)', *De Nieuwe Tijd*, XX, 1915, pp. 226-249
- Bonger, W.A.: *Vermogen in inkomen in Nederland gedurende den oorlogstijd (1913-1920)*. Uitgeversmaatschappij 'Ontwikkeling', Amsterdam 1923
- Boonstra, Wim: *De betalingsbalans en de externe vermogenspositie. Over zwarte gaten, zwarte materie en goede statistieken*. Amsterdam: VU Uitgeverij (diss. Vrije Universiteit), 2008
- Braak, H.J. van de: *Belastingweerstand. Een proeve van fiscale sociologie*. Kluwer, Deventer 1981
- Brüll, D.: 'Waar zitten de fraudeurs?', *Weekblad voor Fiscaal Recht*, 5190 (1974), pp. 741-746
- Bijsterveld, W.D. van: *Belastingfraude*. Aangepaste versie van het verslag van een onderzoek naar de aard en omvang van de belastingfraude, uitgebracht in april 1979 aan de Minister en aan de Staatssecretaris van Financiën, 1980
- Caminada, Koen, Kees Goudswaard, Marieke Knoef: 'Vermogen in Nederland gelijk verdeeld sinds eind negentiende eeuw', *Me Judice*, 27 juni 2014
- Claessen, Jack: *Procesbeschrijving statistiek Vermogens huishoudens*. Centraal Bureau voor de Statistiek, Den Haag/Heerlen 2010
- Davies, J.B.: 'On the Size Distribution of Wealth in Canada', *Review of Income and Wealth*, 25, 1979, pp. 237-259
- Derksen, J.B.D.: 'Berekeningen van het nationaal vermogen uit de aangiften van de successiebelasting', *De Nederlandsche Conjunctuur*, mei 1939, pp. 72-77
- Derksen, J.B.D.: 'Preadvies', in: *Verhoging van de spaarquote. Preadviezen aan de Vereniging van Staatshuishoudkunde*, 1967
- Deursen, A.Th. van: *Het kopergeld van de Gouden Eeuw. Deel III: Volk en overheid*. Van Gorcum, Assen 1979
- Doorne, P.W.: De controle- en repressiemiddelen van de fiscus in verband met het publiekrechtelijke karakter van het belastingrecht, in: *Geschriften van de Vereeniging voor Belastingwetenschap*, no. 47. J. Muusses, Purmerend 1939
- Douben, N.H.: *Het (her)verdeelde inkomen*. Kluwer, Deventer 1970
- Drost, T.R., J. de Jong, R.W. Jongman: *Te lage aangifte voor de inkomstenbelasting*. Kriminologisch Instituut, Groningen 1980
- Dijk, H. van: *Wealth and Property in the Netherlands in Modern Times*. Centrum voor Maatschappijgeschiedenis, Mededelingen no. 8. Erasmus Universiteit, Rotterdam 1980
- Erasmus, W.P.: *Invordering van belastingen*. FED, Deventer 1978 (3^e druk)
- Geppart, C.P.A.: *Vermogensbelasting*. Kluwer, Deventer 1972
- Heertje, Arnold en Harry Cohen: *Het officieuze circuit*. Het Spectrum, Utrecht/Antwerpen 1980
- Hellema, H.J.: 'Belastingontduiking', *Weekblad voor Fiscaal Recht*, 5173, 1974, pp. 285-289
- Hofstra, H.J.: *Inleiding in het Nederlands belastingrecht*. Kluwer, Deventer 1977 (4^e druk)
- Hoof, J.J.B.M. van: 'Symbolisch interactionisme', in: L. Rademaker en L. Bergman (red.), *Sociologische stromingen*. Het Spectrum (Aula), Utrecht/Antwerpen 1977
- Kam, Flip de: *Betalen is voor de dommen*. Bert Bakker, Amsterdam 1977
- Kam, Flip de: *Geld dat stom is*. Bert Bakker, Amsterdam 1978

- Lampman, R.: *The Share of Top Wealth-Holders in National Wealth*. Princeton University Press, Princeton 1962
- Langen, W.J. de: 'Enkele opmerkingen over de controle- en repressiemiddelen van de fiscus', in: *Geschriften van de Vereeniging voor Belastingwetenschap*, no. 48, J. Muusses, Purmerend 1939
- Lydall, H.F. & D.G. Tipping: 'The Distribution of Personal Wealth in Britain' (1961), in: A.B. Atkinson (ed.), *Wealth, Income and Inequality*. Penguin, Harmondsworth 1973, pp. 243-267
- Lyons, Patrick M.: 'The Size Distribution of Personal Wealth in the Republic of Ireland', *Review of Income and Wealth*, 20, 1974, pp. 181-202
- Meere, J.M.M. de: 'Long-term trends in income and wealth inequality in the Netherlands 1808-1940', *Historical and Social Research. Quantum Information*, 27, July 1983, pp. 8-37
- Meuwissen, P.J.J.: 'Het meten van vermogens via enquêtes en fiscale administraties', *Supplement Sociaal-Economische Maandstatistiek*, 1994/1, pp. 17-27
- Meuwissen, P.J.J.: 'Vermogensverdeling van particuliere huishoudens zeer ongelijk', *Sociaal-Economische Maandstatistiek*, 1995/5, pp. 17-21
- Pen, J. & J. Tinbergen: *Naar een rechtvaardiger inkomensverdeling*. Elsevier, Amsterdam/Brussel 1977
- Poel, J. van der: 'Belastingmoraal en ethiek. Studies over de grenzen', *Weekblad voor Fiscaal Recht*, 4610, 4624, 4625 (1962)
- Pouwels-Urlings, Noortje: *Uitgebreide onderzoeksbeschrijving statistiek Vermogens van huishoudens*. Centraal Bureau voor de Statistiek, Den Haag 2014
- Roine, Jesper & Daniel Waldenström: 'Long-Run Trends in the Distribution of Income and Wealth'. IZA Discussion Paper No. 8157, Bonn, April 2014. Ook in: A.B. Atkinson & F. Bourguignon (eds.), *Handbook of Income Distribution*, Vol. 2. Elsevier, Amsterdam 2015, pp. 469-592
- Soest, A.J. van: *Inleiding tot de kennis van de wetten op de inkomsten-, vermogens-, dividend- en tantiëmebelasting*. S. Gouda Quint, Arnhem 1935 (2^e herz. druk)
- Soest, A.J. van: *Belastingen*. S. Gouda Quint/D. Brouwer en Zn., Arnhem 1974 (12^e druk, door P. den Boer, F.W.G.M. van Brunschoten en J. van Soest)
- Titmuss, Richard M.: *Income Distribution and Social Change*. Allen & Unwin, London 1962
- Trimp, L.: 'Vermogensverdeling 1996', *Sociaal-Economische Maandstatistiek*, 1996/05, pp. 27-29
- Vinke, P. en I.J. Berghuis-van der Wijk: *Rechtsregels in de ervaringswereld van verschillende bevolkingsgroepen*. Kluwer, Deventer 1977
- Vries, J.A.J. de: *Het belastingpolitieke systeem*. Agon/Elsevier, Amsterdam/Brussel 1970
- Wilterdink, Nico: *Vermogensverhoudingen in Nederland*. Arbeiderspers, Amsterdam 1984
- Wilterdink, Nico: 'Lange-termijnontwikkelingen in de Nederlandse vermogensverhoudingen', in H. Flap en M.H.D. van Leeuwen (red.): *Op lange termijn. Verklaringen van trends in de geschiedenis van samenlevingen*. Verloren, Hilversum 1994, pp. 61-76
- Wijk, J. van der: *Inkomens- en vermogensverdeling*. Erven F. Bohn, Haarlem 1939
- Zegveld, J.A.J.: 'De theorie van de zuivere strafwet en de belastingethiek', *Weekblad voor Fiscaal Recht*, 4812 (1966)
- Zucman, Gabriel: 'The Missing Wealth of Nations: Are Europe and the U.S. Net Debtors or Net Creditors?', *The Quarterly Journal of Economics*, 2013, pp. 1321-1364